

Rapport

Projectnummer: 361638

Referentienummer: SWNL0231422

Datum: 21-09-2018

Risicodialoog Ruimtelijke Adaptatie

Onderzoek naar ervaringen met het voeren van de risicodialoog

Oprachtgever:
Naam opdrachtgever:
Plaats:

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
Yigall Schilp namens het DPRA
Den Haag

Verantwoording

Titel	Risicodialoog Ruimtelijke Adaptatie
Subtitel	
Projectnummer	361638
Referentienummer	SWNL0231422
Revisie	Revisie
Datum	21-09-2018
Auteur(s)	Robert de Graaff (Org-ID). Arianne Kloosterman en Enrico Moens (Sweco)
E-mailadres	graaff@org-id.org ; enrico.moens@sweco.nl
Gecontroleerd door	Enrico Moens
Paraaf gecontroleerd	
Goedgekeurd door	Lourens Hogenbirk
Paraaf goedgekeurd	

Inhoudsopgave

1	Het idee van de risicodialoog	4
2	Theoretisch kader risicodialoog	6
2.1	Inleiding	6
2.2	Toewerken naar de volwassen risicodialoog.....	6
3	De risicodialoog in praktijk	8
3.1	Aanpak onderzoek.....	8
3.2	Classificatie.....	8
3.3	Huidige status risicodialogen	10
3.4	Typering van verschillen in aanpak	10
3.5	Wat was succesvol en wat minder?	13
3.6	Gebruikt instrumentarium	15
3.7	Algemene noties	15
4	Advies en aanbevelingen	17
4.1	Advies aan lokale en regionale partijen.....	17
4.2	Mogelijke ondersteuning vanuit het Deltaprogramma	19
4.3	Tot slot	22
5	Conclusies en aanbevelingen	23
5.1	De risicoloog.....	23
5.2	Vorm van de handreiking.....	23
5.3	Aanbevelingen	24

Bijlage 1: Resultaten 15 interviews

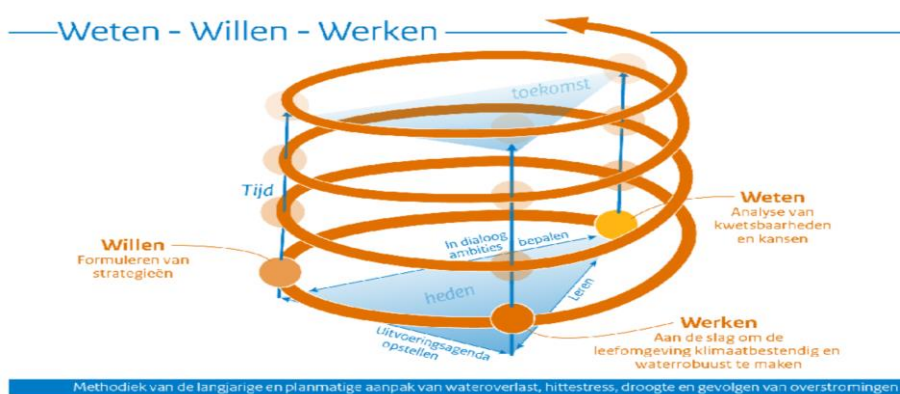
1 Het idee van de risicodialoog

In september 2017 is het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie (DPRA) aan de Tweede Kamer aangeboden. Het doel is ruimtelijke adaptatie binnen Nederland te accelereren. Om deze versnelling te bewerkstelligen, zijn gezamenlijk zeven ambities opgesteld (zie figuur 1). De eerste ambitie is het in kaart brengen van kwetsbaarheden, door middel van stresstesten. De tweede is de vertaling van de informatie van deze informatie naar een risicodialoog, waarin met betrokken stakeholders gezamenlijke ambities worden opgesteld.

Figuur 1. Geformuleerde ambities in het DPRA

De stap “in dialoog ambities bepalen” is een wezenlijke stap van weten op weg naar willen. De stap is niet eenmalig. Het DPRA schetst een cyclische aanpak, die nodig is om zowel klimaatadaptatie behapbaar te maken als om blijvend in te kunnen spelen op veranderende inzichten (adaptief management). In figuur 2 staat dit schematisch weergegeven.

Figuur 2. Het “Weten, willen, werken” principe van het DPRA.

In het DPRA is afgesproken de uitvoering van de risicodialoog te ondersteunen door het opstellen van een handreiking. Een dergelijke handreiking blijkt echter niet goed te voldoen aan de wens van lokale en regionale overheden. De term ‘handreiking’ lijkt te veronderstellen dat er een algemene aanpak bestaat die kan dienen voor het voeren van

risicodialogen. Dit blijkt echter niet het geval te zijn. Praktijkervaring laat zien dat de dialogen te divers zijn om te kunnen leiden tot 'blauwdrukken' die altijd tot succes leiden. Uit praktijkervaring blijkt wel dat de bundeling van ervaringen van koplopers inspirerend werkt en een gevoel geeft bij wat wel goed werkt en wat niet. Deze ervaringen zijn opgehaald door het houden van interviews met 15 geselecteerde koplopers.

Dit rapport bevat de uitkomsten van een onderzoek naar de ervaringen van de geselecteerde koplopers en geeft een overzicht van de verschillende mogelijkheden die er zijn om een gerichte dialoog te voeren. Hoofdstuk 2 bevat een theoretisch kader waarin de risicodialoog wordt beschreven. Hoofdstuk 3 bevat de resultaten van de interviews, welke vervolgens in het theoretisch kader zijn geplaatst. Hoofdstuk 4 beschrijft aanbevelingen voor het voeren van de risicodialoog voor regionale en lokale overheden en gaat in op de mogelijke rol van het rijk. Het rapport sluit af met hoofdstuk 5 waarin de conclusies op de onderzoeksvragen worden beschreven.

2 Theoretisch kader risicodialog

2.1 Inleiding

Om aan te kunnen duiden hoe ver Nederland is met het voeren van de risicodialog, is een heldere werkdefinitie van de risicodialog nodig. Uit de praktijk blijkt dat een eenduidige definitie van de risicodiallo nog niet bestaat. Vanuit het DPRA wordt gesteld dat er sprake is van een risicodialog wanneer voldaan wordt aan de volgende kenmerken:

- een gesprek met alle relevante stakeholders op een specifiek schaalniveau;
- op basis van informatie over de effecten van klimaatverandering;
- om samen ambities te formuleren voor ruimtelijke adaptatie;
- met als doel dat alle betrokken stakeholders samenwerken om de gestelde ambities te realiseren.

Vanuit onze ervaring voegen wij hieraan toe dat het van belang is niet alleen ambities te formuleren, maar hierin nog een stap verder te gaan. Wij vinden dat het maken van afwegingen en keuzes om bepaalde risico's wel of niet te accepteren, waarbij ook de inzet van financiën en andere middelen (door alle betrokken stakeholders) onderdeel moet zijn van de risicodialog.

Als een dialoog aan deze kenmerken voldoet beschouwen we de dialoog als "volwassen". We stellen daarom voor de risicodialog als volgt te definiëren:

"De volwassen risicodialog is een iteratief dialoog met alle relevante stakeholders, waarin gezamenlijke ambities, afwegingskaders en maatregelen voor ruimtelijke adaptatie worden opgesteld op basis van informatie over de te verwachten effecten van klimaatverandering."

Deze definitie is verder als uitgangspunt gehanteerd in de verdere uitwerking van dit rapport

2.2 Toewerken naar de volwassen risicodialog

Het streven naar de volwassen dialoog kunnen we op basis van de praktijkervaring zien als een iteratief ontwikkelproces, wat door iedere partij op haar eigen manier wordt doorlopen. We hebben in de interviews gemerkt dat de beweging van dit proces als volgt kan worden gezien:

1. van **aanleiding** naar **weten**
2. van **weten** naar **verbreding van het bewustzijn** door de organisatie
3. van **verbreding van het bewustzijn** naar een **integraal handelingsperspectief**, door de sectoren heen
4. van een **integraal handelingsperspectief** naar **gezamenlijke ambities en afwegingen**.

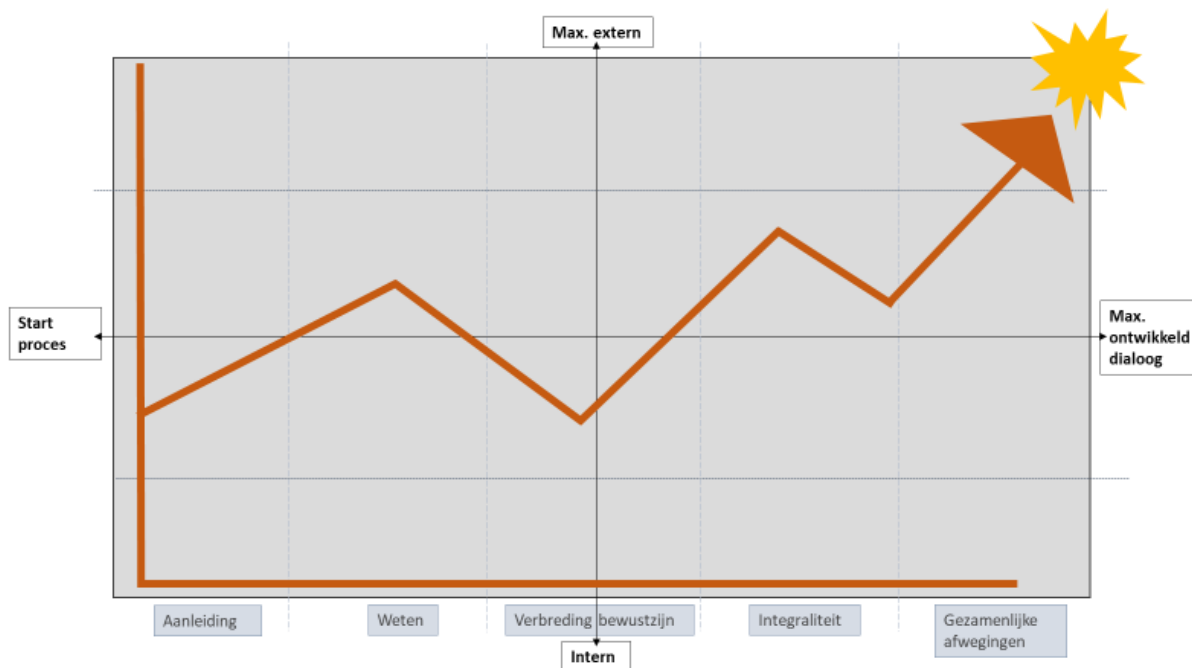
In de ontwikkeling van de dialoog kunnen daarbij twee belangrijke processen worden onderscheiden:

1. Het doorlopen van het proces waarbij startend vanuit weten, via bewustwording en integraliteit van oplossingen, tot gezamenlijke ambities en afwegingen wordt gekomen;
2. Het betrekken van de verschillende stakeholders bij bovengenoemd proces, variërend van minimaal intern betrokken naar maximaal extern betrokken.

Deze twee processen zijn afgezet op de assen in figuur 1. De stappen van het proces (aanleiding, weten, verbreding bewustzijn, integraliteit, gezamenlijke afwegingen) zijn opgenomen op de x-as. Deze as visualiseert de start van de ontwikkeling van de dialoog tot en met de volwassen dialoog.

De y-as visualiseert het betrekken van de stakeholders bij de dialoog van minimaal intern tot maximaal extern. In de maximaal extern gevoerde dialoog zijn zowel interne stakeholders als alle betrokken externe stakeholders betrokken.

De in de figuur 3 weergegeven lijnen illustreren de mogelijke procesontwikkeling van verschillende dialogen om uiteindelijk het doel van de “volwassen risicodialoog” te bereiken (het wenkend perspectief).

Figuur 3. Ontwikkelproces volwassen risicodialoog

De volwassen risicodialoog is in de figuur rechts bovenin te plaatsen. De lijnen illustreren dat het proces om tot een volwassen risicodialoog te komen niet lineair is, Dit kan op verschillende manieren en via vele vormen tot stand komen. Het is tevens een iteratief proces waarin steeds nieuwe informatie wordt verkregen waarbij de risicodialoog groeit naar volwassenheid.

3 De risicodialoog in praktijk

3.1 Aanpak onderzoek

In de eerste fase van het onderzoek naar de risicodialoog zijn een dertigtal telefonische interviews gehouden om te inventariseren waar relevante ervaringen zijn opgedaan met risicodialogen en hoe deze risicodialogen geduid konden worden. De diversiteit in inhoud en vorm bleek groot. Aan de hand van deze eerste bevindingen zijn vervolgens verschillende bouwstenen onderscheiden die de risicodialogen typeren:

- Doel
- Vorm
- Aanleiding
- Schaal
- Oriëntatie (Intern of extern)
- Doelgroep/participanten
- Stand van zaken van uitvoering
- Beoogde resultaat/vervolgstappen

Op basis van deze bouwstenen is een selectie gemaakt van de geïnterviewde dialogen die deze diversiteit weerspiegelen. Vervolgens hebben we met de projectleiders van de 15 geselecteerde dialogen verdiepende gesprekken gevoerd. De samenvattingen van de verschillende interviewverslagen zijn in bijlage 1 van dit rapport opgenomen. De onderscheiden bouwstenen zijn in het verdere rapport gebruikt om de dialogen te typeren.

3.2 Classificatie

De interviews zijn geclassificeerd door de status van de gevoerde dialogen terug te koppelen naar de verschillende bouwstenen waaruit de dialogen bestaan. Het resultaat hiervan staat weergegeven in tabel 1. De grote mate van diversiteit aan typen dialogen is hierbij duidelijk te onderscheiden.

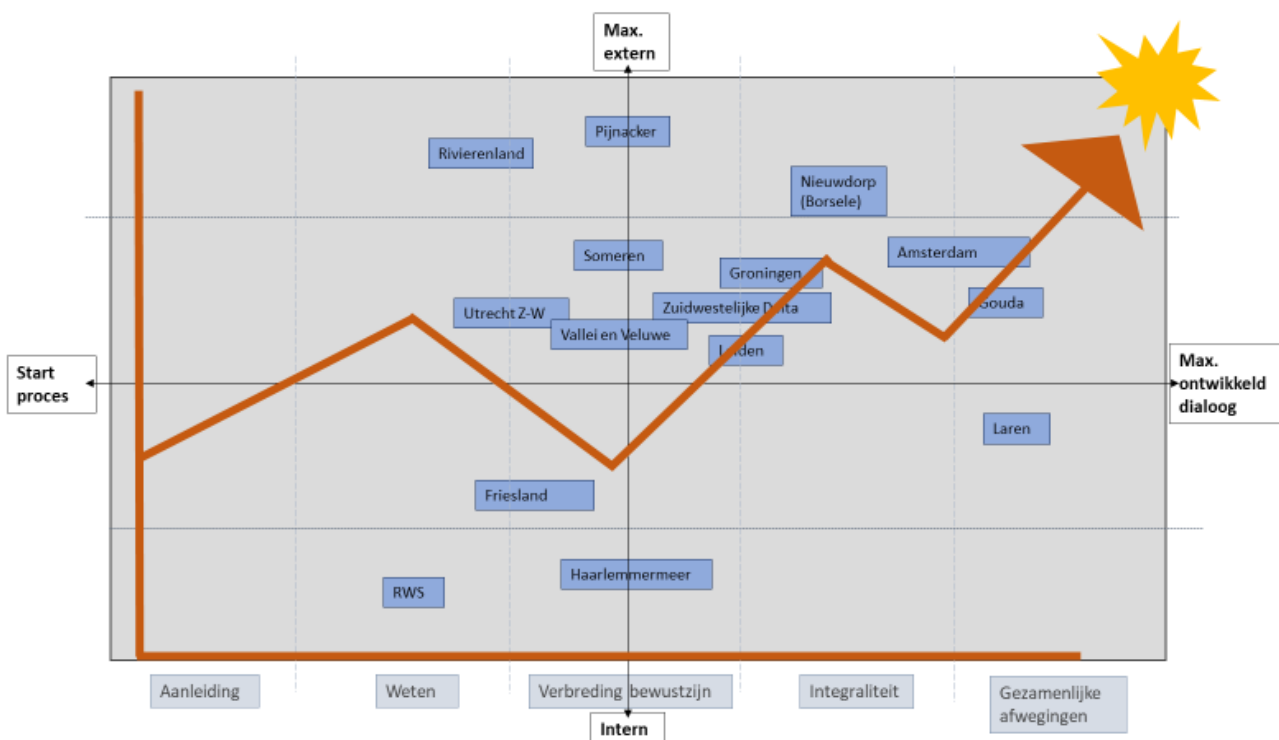
Tabel 1. Overzicht van de 15 gehouden interviews inclusief classificering per bouwsteen

Waar/wie	Friesland	Groningen	Haarlemmermeer	Amsterdam	Laren	Gouda en Rijnland	Leiden	Nieuwdorp (Borsele)	Pijnacker/Nootdorp	GO Zuidwestelijke Delta	Utrecht Zuid West	Rivierenland	Someren	Waterschap Vallei en Ve	RWS
Doel															
1. Algemeen bewustzijn creëren klimaatverandering		X				X		X		X	X			X	
2. Bewustzijn creëren uitkomsten stresstesten / calamiteit		X	X		X			X		X	X			X	
3. Ambitie & Strategie-ontwikkeling (urgentieduiding; wat voor risico is acceptabel)	X	X	X	X							X	X			X
4. Ontwikkelen (specifieke) maatregelen/actieplan om met risico's om te gaan		X		X		X		X		X			X		
5. Directe acties				X	X	X				X					
Vorm dialoog															
1. Individuele stakeholder			X									X			
2. Sectorale aanpak (groepsverband)		X		X							X	X			
3. Cross-sectoraal/ gebieds-of wijkgericht					X	X	X	X	X				X	X	
4. Vanuit bestaande structuren	X			X			X			X					X
Aanleiding															
1. Calamiteit/gebeurtenis					X	X				X		X	X		
2. Gepland onderhoud (bv. Riolering)/verbouwing/nieuwbouw					X	X			X						
3. Stresstesten	X		X	X				X		X	X		X	X	X
4. Klimaateffectatlas of andere dataset	X		X	X											
5. Interne kennis/bewustzijn		X		X			X								
Schaal															
1. Nationaal															X
2. Regionaal	X									X	X		X		
3. Gemeentelijk		X	X					X			X	X		X	
4. Lokaal / gebiedsniveau		X		X	X	X	X		X						
Intern/extern															
1. Intern	X	X	X	X										X	X
2. Extern	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X		
Doelgroep participanten															
1. Overheid	X	X	X	X				X		X	X	X		X	X
2. Publieke partijen (waaronder burgerinitiatieven)	X	X	(X)	X			X				X	X	X		
3. Private partijen	X	X	X	X			X	X			X	X	X		
4. Individuele burger					X	X		X	X	X			X		
Staat van uitvoering															
1. Nog uit te voeren	EXT		EXT							X	X				
2. In uitvoering						X		X	X	X			X		X
3. Uitgevoerd	INT	X	INT		X			X				X		X	
4. Iteratief proces		X	X	X		X			X						
Beoogde resultaat/vervolgstappen															
1. (nog) Geen															
2. Vergroten bewustzijn en/of gevoel van eigenaarschap	X	X	X					X	X	X	X	X			
3. Urgentieduiding en visie/ strategie ontwikkelen		X	X	X			X		X		X			X	X
4. In beleid verankeren/uitvoeringsprogramma		X		X			X	X					X	X	X
6. Handelingsperspectief bieden voor de burger	X					X				X	X	X			
7. Verplicht stellen handelen bewoners					X	X									

3.3 Huidige status risicodialogen

De gevoerde dialogen zijn vervolgens geplaatst in het theoretisch kader zoals besproken in hoofdstuk 2. Hiervoor zijn de geselecteerde dialogen geplot op de assen van de twee onderscheiden processen (zie figuur 4).

Door de dialogen in de grafiek te plaatsen wordt de verscheidenheid aan aanpakken inzichtelijk gemaakt en blijkt dat de volwassen dialoog nog niet is uitgevoerd. Wat ook te zien is dat partijen een soort van iteratief proces doorlopen (van aanleiding- weten- verbreding bewustwording- integraliteit- gezamenlijke ambities) om tot de volledig volwassen risicodialoog te komen.

Figuur 4. Huidige status risicodialogen

3.4 Typering van verschillen in aanpak

Uit de interviews en de opgedane ervaring met de verschillende vormen van risicodialogen blijkt dat er geen eenduidige aanpak wordt gevolgd. Verschillende aanpakken zijn te onderscheiden op de acht bouwstenen. Deze worden hieronder nader toegelicht.

1. Doel

Algemeen bewustzijn creëren klimaatverandering – Bewustzijn creëren uitkomsten stresstesten/calamiteit – Ambitie & strategieontwikkeling – Ontwikkelen maatregelen / actieplan – Directe acties

Doelen van waaruit de dialogen zijn of worden opgezet beslaan een brede reikwijdte; van het creëren van bewustzijn tot directe (verplichte) acties. Factoren als de mate van (intern) bewustzijn en de aanleiding van waaruit de dialoog gevoerd wordt spelen hierbij een rol. Veel partijen blijken nog in de fase te zitten waarin vergroting van het bewustzijn van de organisatie en de maatschappij centraal staat.

Desalniettemin wordt steeds vaker onderkend dat het creëren van bewustzijn niet het einddoel is, maar de start om gezamenlijke afwegingen te kunnen maken en ambities te stellen om vervolgens daarop actie te ondernemen.

2. Vorm

Individuele stakeholder – Sectorale aanpak – Cross-sectoraal/ gebieds-of wijkgericht – Vanuit bestaande structuren

In de praktijk wordt de dialoog op verschillende manieren gevoerd. Hieruit blijkt dat een duidelijk beeld bij 'de risicodialoog' veelal ontbreekt. Zo wordt de dialoog in interviewvorm gehouden met individuele stakeholders en worden bestaande overlegstructuren gebruikt om het thema ruimtelijke adaptatie te behandelen. Een wijk, of zelfs een straatgerichte aanpak, wordt gehanteerd wanneer het betrekken van bewoners centraal staat. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van een sectorale en/of thematische aanpak om bedreigingen en/of kansen voor specifieke onderwerpen of sectoren te behandelen. De vorm is dus mede afhankelijk van het doel waarvoor de dialoog wordt gevoerd.

3. Aanleiding

Calamiteit/ gebeurtenis – Gepland onderhoud/ verbouwing/nieuwbouw – Stresstesten – Klimateffectatlas of andere dataset – Interne kennis/bewustzijn

Wanneer de dialoog wordt gevoerd op basis van een calamiteit (bv. extreme regenval of hagelschade) is het gevoel van urgentie onder stakeholders vaak groot. Dit gevoel van urgentie is minder wanneer de dialoog als vervolg op de resultaten van de stresstest wordt gevoerd. Dit geldt met name voor de thema's hittestress en droogte. De juiste stakeholders betrekken blijkt dan lastig te zijn.

De dialoog wordt ook vaak gevoerd wanneer onderhoudswerkzaamheden zijn voorzien. Dit geldt met name voor onderhoud en renovatie aan riolering hetgeen mogelijkheden biedt om klimaatmaatregelen te implementeren. Bewustwording wordt in dit geval veelal gecreëerd door (informele) bijeenkomsten op wijk- of straatniveau, wijkbezoeken, flyers, etc.

Wanneer binnen organisaties een hoge mate van kennis en bewustzijn aanwezig is, wordt de dialoog ook gevoerd voorafgaand aan de uitkomsten van de stresstesten, om zo snelle acties te genereren.

4. Schaal

Nationaal – Regionaal – Gemeentelijk – Lokaal/ gebiedsniveau

De dialoog wordt in de praktijk op verschillende schaalniveaus gevoerd, waarbij constant naar de juiste balans en timing wordt gezocht. Vaak wordt gebruik gemaakt van bestaande overlegstructuren. De schaal waarop de dialoog in dat geval gevoerd wordt is daarmee afhankelijk van het schaalniveau waarop deze overlegstructuren zich bevinden. Wanneer de dialoog zich richt op het betrekken van bewoners wordt vaak straat-of wijkniveau

ORG-ID

aangehouden. Daarnaast blijkt het schaalniveau sector afhankelijk te zijn, waarbij regionaal opererende sectoren logischerwijs op hoger schaalniveau worden behandeld dan sectoren opererend op gemeentelijke schaalniveau.

5. Oriëntatie

Intern – Extern

Er blijken grote verschillen te zijn in de bewustwording van klimaatadaptatie per organisatie. Dit kan meespelen in de keuze voor de aanpak van de te voeren dialoog en haar oriëntatie. Veelal wordt de dialoog in eerste instantie intern gevoerd. Dit is voornamelijk het geval wanneer kennis en bewustzijn bij de (intern) betrokkenen onvoldoende is. Een enkele keer wordt de dialoog direct extern gevoerd, voorafgaand aan de interne behandeling van het thema. Dit komt voor wanneer bewustzijn van de urgentie van het thema groot is bij de trekker(s) binnen de organisatie. Vaak lopen de interne en externe dialoog parallel aan elkaar, waarbij in eerste instantie wordt gezocht naar bewustwording en verbreding van kennis binnen de organisatie zelf en bij de externe stakeholders.

6. Doelgroep participanten

Overheid – Publieke partijen – Private partijen – Individuele burger

De dialoog kan met verschillende typen stakeholders worden gehouden. Wanneer de dialoog intern plaatsvindt, is de doelgroep vanzelfsprekend gericht op de overheid. Het doel van het houden van de dialoog is ook het betrekken van externe stakeholders in het proces. Dit bewustzijn is over het algemeen goed aanwezig onder de partijen. Hoe en op welke manier de stakeholders te betrekken zijn vragen waar veel partijen mee spelen. Bewoners en burgers worden veelal goed betrokken wanneer de aanleiding van de dialoog gebaseerd is op geplande onderhoudswerkzaamheden. Bedrijven dan wel private partijen betrekken in de dialoog wordt als lastig ervaren

7. Staat van uitvoering

Nog uit te voeren – In uitvoering – Uitgevoerd – Iteratief proces

Uit de praktijk blijkt dat het voeren van de risicodialoog nog in de kinderschoenen staat, maar wel vollop in ontwikkeling is. Een aantal partijen heeft de plannen voor de uitvoering van de dialoog klaarliggen, maar heeft te weinig mankracht om de dialoog te voeren. Anderen zijn hier volop mee bezig, maar moeten de volwassen dialoog nog voeren. Vaak zijn zij zich bewust van het feit dat dit een iteratief proces is wat de nodige aandacht vraagt. Ook zijn er partijen die het gevoel hebben dat de dialoog al voldoende gevoerd is wanneer het bewustzijn en het urgentiegevoel bij stakeholders geland is. Voor deze partijen is veelal het doel van de risicodialoog nog onvoldoende helder.

8. Beoogde resultaten/vervolgstappen

Vergroten bewustzijn/ gevoel van eigenaarschap – Urgentieduiding en visie/strategie ontwikkeling – In beleid verankeren/ uitvoeringsprogramma – Handelingsperspectief voor burger – Verplichtstellen handelen burger

Diverse partijen hebben nog geen duidelijke vervolgstapjes voor ogen, maar zijn wel nadrukkelijk aan het zoeken hoe dit vorm te geven. Door een gevoel van eigenaarschap te creëren, wordt beoogd een handelingsperspectief aan te reiken voor de burger. Verschillende partijen stellen acties zelfs verplicht. Dit wordt met name gedaan wanneer de aanleiding van de dialoog vanuit een calamiteit voortkomt, waardoor urgentiegevoel bij

ORG-ID

bewoners en andere stakeholders groot is. Daarnaast hebben veel partijen als doel de opgehaalde informatie en gezamenlijk gestelde ambities in beleid te verankeren en door middel van (sectorale) deals tot uitvoeringsprogramma's te komen.

3.5 Wat was succesvol en wat minder?

Voor veel van de bouwstenen kan onderscheid gemaakt worden in succesvolle, of juist minder succesvolle aanpakken op basis van de praktijkervaring. Deze ervaringen worden voor de eerste zes bouwstenen in deze paragraaf beschreven.

1. Doel

Goed:

- Vanuit het doel denk bevordert snelle acties. Regelgeving (d.m.v. bijvoorbeeld verplichting) blijkt op bepaalde thema's goed te werken om doelmatigheid van de uitvoering van klimaatadaptatie te vergroten.
- Gedeelde urgentie en wederzijds vertrouwen tussen betrokken partijen in dit proces is van groot belang, hetgeen een gezamenlijke aanpak bevordert.
- Vooraf een duidelijk verwachtingspatroon scheppen van de uitkomsten van de dialoog bevordert de doelmatigheid van de dialoog.

Minder goed:

- Wanneer als doel het creëren van bewustzijn wordt gesteld, zijn vaak vervolg acties en stappen minimaal vanwege het ontbreken van urgentie. Het stellen van duidelijke doelen vanaf de start van de dialoog helpt ruimtelijke adaptatie te accelereren.

2. Vorm

Goed:

- Het benutten van bestaande overlegstructuren blijkt succesvol te zijn voor het uitdragen van ruimtelijke adaptatie binnen sectoren. Onder het kopje 'klimaatadaptatie' is het vaak lastig de benodigde partijen om de tafel te krijgen. Het gebruik maken van reeds bestaande structuren blijkt een effectief middel om de partijen aan tafel te krijgen.
- Opgavegericht werken in horizontale samenwerkingsverbanden blijkt een goede manier om de dialoog aan te gaan. Hierbij is het van groot belang eigen verantwoordelijkheden te behouden en duidelijke afspraken te maken wat betreft taakverdelingen tussen organisaties. Daarnaast is een gerichte aanpak op het juiste schaalniveau essentieel
- Gesprekken voeren op locatie bij stakeholders is een effectieve manier om een persoonlijke aanpak vorm te geven en onderling vertrouwen op te bouwen.

Minder goed:

- Uit de ervaring blijkt dat zaken soms zeer gevoelig kunnen liggen bij betrokkenen. In dat geval zijn niet alle vormen van de dialoog effectief, en moet naar een vorm gezocht worden de betrokkenen gehoord worden en de aandacht krijgen die dit vereist.

3. Aanleiding

Goed:

- Calamiteiten zoals overstromingen, hevige regenval of hagel hebben naast grote fysieke impact ook grote mentale impact. Dit zorgt bij alle betrokkenen voor een groot gevoel van urgentie. Dit betekent vaak dat draagvlak en vervolgcacties om dergelijke calamiteiten te voorkomen relatief makkelijk te realiseren zijn. Echter, ook moet hier rekening gehouden worden met heftige emoties bij de betrokkenen. Een eerste stap zal in dat geval bestaan uit het ruimte geven voor deze emoties en een luisterend oor bieden.

Minder goed:

- Het gebruik van kaartmateriaal (al dan niet vanuit de stresstesten) als uitgangspunt voor de dialoog blijkt niet altijd de gewenste impact te hebben. Het creëren van het urgentiegevoel a.d.h.v. de kaarten blijkt lastig te zijn, vooral als het om de thema's hitte en droogte gaat.

4. Schaal*Goed:*

- Het betrekken van bewoners werkt goed op zeer laag schaalniveau. Dit kan binnen verschillende vormen, zoals een ecologische wandeling, bijeenkomsten in tenten of kennisavonden.
- Regionaal opererende sectoren, zoals infrastructuur of landschap/recreatie, worden het best betrokken op een hoger schaalniveau. Hiervoor worden vaak thematische of sectorale vormen gekozen.

Minder goed:

- Het aan tafel krijgen van de juiste partijen blijkt veelal lastig. Vooral de bovenregionaal opererende partijen (denk aan nutsbedrijven, ProRail, etc.) zijn moeilijk te betrekken omdat bij hen het urgentiegevoel op veel van de thema's nog mist.
- De zogenaamde DPRA werkregio's worden niet altijd ervaren als het juiste schaalniveau om de risicodialoog te voeren.

5. Oriëntatie (intern/extern)*Goed:*

- De dialoog direct extern voeren blijkt ook een effectieve werkwijze te zijn waarmee direct acties worden genereerd.
- Betrokken bestuurders en managers/ambtenaren zijn van groot belang om acties op korte termijn door te voeren en klimaatadaptatie breed uit te dragen, niet alleen binnen de eigen organisatie, maar ook extern.
- Eén pro/actieve ambitieuze trekker of verantwoordelijke voor klimaatadaptatie binnen de organisatie is van belang voor het creëren van intern draagvlak en het uitdragen van ambities binnen de organisatie.

Minder goed:

- Het blijkt in verschillende gevallen lastig om met name managers mee te krijgen op het thema ruimtelijke adaptatie. Zij dienen zorg te dragen voor de benodigde capaciteit en middelen. Het ontbreken van de benodigde capaciteit en middelen werkt belemmerend en houdt acceleratie in de regio tegen.
- Het blijkt in de praktijk lastig de juiste mensen, kennis en netwerken te vinden om klimaatadaptatie verder uit te rollen (zowel in de regio als sectoraal). Ook

ORG-ID ervoor zorgen dat onvoldoende afstemming plaatsvindt.. Extern is er behoefte aan ondersteuning om de netwerken te versterken.

6. Doelgroep participanten

Goed:

- Persoonlijke gesprekken, openheid naar bewoners en het creëren van een “common ground” blijken essentiële factoren voor een succesvol dialoog. Een gebiedsgerichte aanpak met behulp van omgevingsmanagement blijkt goed te werken. Via omgevingsmanagement worden bewoners en belanghebbenden betrokken en kan direct informatie opgehaald en uitgewisseld worden.
- Een ambassadeur aanstellen per wijk/gebied die een communicatierol vervult naar de andere bewoners blijkt goede communicatie te bevorderen.

Minder goed:

- Communicatie over bijeenkomsten en/of dialogen via brieven werkt vaak niet goed. Brieven worden onvoldoende gelezen, waardoor opkomst vaak laag blijkt te zijn.

3.6 Gebruikt instrumentarium

Op dit moment worden naar aanleiding van de in gang gezette ambities van het DPRa en de toename van het besef van urgentie een diversiteit aan ondersteunende middelen ontwikkeld. De toepassing daarvan is per regio en organisatie afhankelijk. Regio's zoeken voor de eigen organisatie die werkwijze die het best bij hen zowel qua vorm als inhoud. Voorbeelden van ondersteunende middelen die in de praktijk gebruikt worden, zijn hieronder in het kort benoemd, maar zijn zeker niet uitputtend:

- 3D modellering
- Diverse Stresstesten / Storytelling
- Interviewguide
- Kennisavonden bewoners
- Ecologische wandeling, Bestuurlijke bus-tour
- Kaart in de bus in plaats van brief
- Marketing met wijktypering op basis van type inwoners
- Ambitie-web en de Omgevingswijzer
- Ontwerpend onderzoek, ateliers, klimaatworkshopsetc.

3.7 Algemene noties

De gesprekspartners waren zonder uitzondering enthousiast over het voeren van dialogen. Zij gaven vaak aan dat het woord ‘risico’ in de term risicodialoog niet goed past als titel bij de aanpak. De dialoog wordt vaak ingestoken vanuit het zoeken naar kansen. Kansen om klimaatbestendig te worden tijdens het integraal oplossen van maatschappelijke opgaven. Het belang van het samenwerken en integraal opgaven aangaan, kwam vaak aan de orde. De Omgevingswet werpt daarin zijn schaduw vooruit. Vaak werd de relatie gelegd met het opstellen van omgevingsvisies en omgevingsplannen hetgeen een goed kader biedt voor het voeren van dialogen. Met het oog op deze omgevingsvisie- en plannen kunnen gesprekken gevoerd worden over de acceptabel (of onacceptabele) risico's, en bijgaande afwegingskaders opgesteld worden.

De verschillende rollen die de overheid kan vervullen heeft verschillende effecten op de uit te voeren dialogen, het afwegingskader en de te genereren acties. Het is van belang goed na te gaan welke rol het best past bij het gewenste doel van de dialoog. Zo blijkt uit de ervaring dat regulering actie kan versnellen, maar ook weerstand kan oproepen bij stakeholders. Facilitering en stimulering hierentegen kunnen het vertrouwen vergroten, maar acties langer op zich laten wachten.

Wat ook opviel in de diverse gesprekken is dat het als lastig wordt ervaren bestuurders en managers mee te krijgen in het hele proces. Vaak wordt ruimtelijke adaptatie als een extra opgave gezien voor een team of afdeling waarvoor (nog) geen capaciteit beschikbaar is. Hierdoor verlopen de processen minder snel dan gewenst. Bestuurders spreken in het algemeen wel hun ambities en wensen uit, maar de invulling en uitvoering van de gewenste werkzaamheden is afhankelijk van de capaciteit van de betrokken teams en/of afdelingen.

4 Advies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk vertalen we de ervaring vanuit de praktijk naar advies voor lokale en regionale partijen. Daarnaast wordt aandacht besteed aan de rol die het Deltaprogramma kan vervullen om deze partijen hierin te ondersteunen. Tot slot sluiten we af met het beantwoorden van de vragen zoals in de opdracht aan ons zijn gesteld.

4.1 Advies aan lokale en regionale partijen

Het is van groot belang te beseffen dat een blauwdruk voor de risicodialoog niet bestaat. Alle keuzes in het proces zijn lokaal en regio-afhankelijk, en worden op deze manier ingestoken. Daarnaast is het een iteratief proces, waarbinnen verschillende dialogen gevoerd worden om tot gezamenlijke keuzes, ambities, afwegingskaders en maatregelen te komen. Wat deze vervolgens inhouden, welke thema's er in terugkomen en welke stakeholders betrokken worden is lokaal en regio-specifiek.

Gedurende het gehele proces is transparante communicatie en het stellen van duidelijke verwachtingen en opgaven essentieel om in goede samenwerking tot gezamenlijke besluiten te kunnen komen. Het luisteren naar de angsten, belangen en barrières van de stakeholders is hierbij van groot belang. Ook blijkt de keuze in terminologie een grote rol te spelen in het gevoel wat de dialoog oproept bij stakeholders.

Per bouwsteen worden aanbevelingen gedaan aan lokale en regionale partijen die de dialoog gaan voeren. Deze bouwstenen kunnen gebruikt worden als handvatten om de dialoog mee vorm te geven.

1. Doel

- I. De dialoog draait voornamelijk om het ophalen van informatie bij stakeholders en het creëren van wederzijds begrip.
- II. Doel is over de breedte bewustzijn te creëren, informatie op te halen, en hieruit gezamenlijk acceptabele en onacceptabele risico's, ambities en afwegingskaders te destilleren. Hoofdbelangen bij het voeren van de dialoog zijn een goede procesmatige insteek en samenwerking.
- III. De eerste dialogen kunnen dienen als nulmetingen, om in het verdere proces aan terug te koppelen. Op deze manier kan voortgang worden bijgehouden en wordt het herhaaldelijke karakter van de dialoog aangehouden.
- IV. Het opstellen van omgevingsvisies en omgevingsplannen kan een goed kader bieden voor het voeren van dialogen.
- V. Om toe te werken naar een gezamenlijk afwegingskader waar de regionale ambities aan ten grondslag liggen, moeten afspraken gemaakt worden over waar de verantwoordelijkheid van de overheid eindigt, en eigen verantwoordelijkheid start.
- VI. Van belang is aan te geven wat het handelingsperspectief inhoudt wanneer de eigen verantwoordelijkheid start. Daarbij is het creëren van een gevoel van eigenaarschap essentieel.

2. Vorm

- I. De vorm van de dialoog kan gericht zijn op een specifiek gebied en/of een specifieke opgave. Afhankelijk van de schaal van het gebied en het type opgave worden stakeholders betrokken bij het proces.
- II. Binnen iedere vorm van de dialoog is participatie de leidraad.
- III. Een accountmanager en/of omgevingsmanager kan integraliteit van ruimtelijke adaptatie waarborgen binnen een gebied/regio.
- IV. Gebruik maken van bestaande overlegstructuren kan een goede manier zijn om ruimtelijke adaptatie in de breedte te integreren.
- V. Het is aan te bevelen in horizontale samenwerkingsverbanden te werken, om eigen verantwoordelijkheden en duidelijke taakverdelingen te creëren binnen het participatief kader.
- VI. Verschillende type dialogen kunnen gevoerd worden om tot een totaal aan benodigde informatie en samenwerkingen te komen. 'De risicodialoog' kan dus ook in delen gevoerd worden wanneer dit past binnen de regionale opgave.

3. Aanleiding

- I. Calamiteiten, weersextremen en/of andere duidelijk zichtbare effecten van klimaatverandering zijn aangrijpingspunten om aan te haken op een dialoog. Het gevoel van urgentie, eigenaarschap en draagvlak worden hierdoor getriggerd.
- II. De dialoog voeren vanuit stresstesten geeft niet altijd voldoende gevoel van urgentie bij de stakeholders. Hiervoor kan het gebruik maken van aanvullende instrumenten oplossing bieden.

4. Schaal

- I. De risicodialoog kan effectief gevoerd worden op verschillende schaalniveaus, wat afhankelijk is van de vorm van de dialoog. Afhankelijk van het schaalniveau worden de juiste stakeholders (participanten) bij de dialoog betrokken.
- II. Het schaalniveau om de dialoog op te voeren kan naast regio-afhankelijk ook sector afhankelijk zijn. Zo kunnen bovenregionale sectoren effectief benaderd worden op hoger schaalniveau, waar lokale thema's zoals de woonopgave of ruimtelijke ordening beter te benaderen zijn op lager schaalniveau.
- III. De schaal en vorm van de dialoog kunnen aangepast worden aan de meest wenselijke manier om een vertrouwensband op te bouwen. Vaak is de dialoog starten a.d.h.v. een persoonlijke aanpak op laag schaalniveau effectief om deze vertrouwensband te ontwikkelen.
- IV. Dialogen voeren bij stakeholders op locatie bevordert goodwill en de onderlinge vertrouwensrelatie.

5. Oriëntatie

- I. Om breed draagvlak te creëren is zowel interne als externe oriëntatie van de dialoog van belang.
- II. Snelle acties en ontwikkelingen kunnen worden gegenereerd door de dialoog direct extern te voeren. Tegelijkertijd focussen op interne communicatie is hierbij voordelig om ook intern draagvlak te creëren.
- III. Een ambitieuze trekker of verantwoordelijke binnen de organisatie aanstellen accelereert intern bewustzijn en draagvlak.

6. Doelgroep participanten

- I. Meerdere dialogen kunnen gevoerd worden met verschillende type stakeholders. Niet alle stakeholders hoeven per definitie tegelijkertijd aanwezig te zijn. Wat hiervoor effectief is hangt mede af van de schaal en de vorm van de dialoog.
- II. Goede en transparante communicatie naar alle betrokkenen m.b.t. de verwachtingen is van groot belang, mede voor een sterke vertrouwensrelatie.
- III. Een actoranalyse vooraf kan ondersteuning bieden bij het in kaart brengen van de relevante stakeholders.

7. Staat van uitvoering

- I. De uitvoering van de risicodialoog is een iteratief proces. Nieuwe ontwikkelingen zorgen voor een enorme hoeveelheid aan nieuwe informatie en kennis. Aanbeveling is de dialoog te blijven inzetten als middel om informatie en kennis te vergaren, samenwerkingen voort te zetten en uit te breiden, draagvlak te vergroten, en in de breedte acties te genereren.

8. Beoogde resultaten/vervolgstappen

- I. De dialoog stopt niet bij het creëren van bewustzijn en het ophalen van informatie. Joint fact finding is van groot belang, maar het opstellen van ambities en afwegingskaders en bepalen van de benodigde maatregelen gaat nog een stap verder. Gezamenlijke afwegingen, ambities en maatregelen in deze stap zijn essentieel om een klimaatbestendige regio te ontwikkelen en te anticiperen op vervolgstappen.

4.2 Mogelijke ondersteuning vanuit het Deltaprogramma

Tijdens de interviews zijn de gesprekspartners gevraagd naar wat zij bij de start van de risicodialoog aan ondersteuning hadden verwelkomd vanuit het Deltaprogramma. Vanuit de praktijkervaring zijn verschillende behoeften aan ondersteuning te onderscheiden, die zich laten typeren op de volgende paden:

- 1) de verheldering van de risicodialoog en hoe deze dialoog te voeren;
- 2) hoe en welke stakeholders (intern en extern) hierin te benaderen en betrekken;
- 3) mogelijke ondersteuning bij het delen van kennis en ervaringen (in netwerken).

Per bouwsteen is in tabel 2 de behoefte vanuit de regio opgenomen.

	Verheldering	Stakeholders	Kennisdeling en netwerken
1. Doel	Verduidelijking van het doel van de risicodialoog, haar scope, en mogelijke uitvoeringsspaden.	Een duidelijk verwachtingspatroon scheppen van de risicodialoog en haar uitkomsten, t.b.v. transparantie naar stakeholders.	
	Inzichtelijk maken van de processtappen in de uitvoering van de risicodialoog.		
	Ondersteuning in de formulering van ambities in omvangrijke trajecten (bv. MIRT).		
2. Vorm	Voorzet geven voor mogelijke vormen waarin de dialoog gevoerd kan worden (waarbij nadrukkelijk aangegeven wordt dat deze niet vast liggen).	Ondersteuning bij het stellen van kaders voor een eventuele 'interviewguide'.	Organisatie van gezamenlijke bijeenkomsten om ervaringen te delen m.b.t. uitvoering van risicodialogen en K.A.
3. Aanleiding	(Voorbeelden van) tools aanbieden waarmee bewustzijn onder stakeholders kan worden vergroot	Vergroot DPRA naamsbekendheid bij niet-overheden.	
4. Schaal	Ondersteuning van hoger schaalniveau d.m.v. adviesteams (t.b.v. een goede afstemming op regionaal niveau).	Ondersteuning bij het betrekken van nationale en bovenregionale partijen (waaronder verzekeraars en nutsbedrijven), en in beeld krijgen waar zij mij bezig zijn.	
5. Oriëntatie		Ondersteuning bij het creëren van bestuurlijke bewustwording op het thema ruimtelijke adaptatie.	

	Verheldering	Stakeholders	Kennisdeling en netwerken
6. Doelgroep		Ondersteuning bij het betrekken van stakeholders bij de risicodialoog, bv. door middel van actoranalyses of een stakeholderoverzicht voor een extern gericht dialoog.	
7. Staat van uitvoering	Aanbevelingen hoe de risicodialoog blijvend ingezet kan blijven worden om effectief nieuwe kennis en informatie te vergaren vanuit de regio.		Het delen van voorbeeldprojecten richting de regio's
			Ontwikkelen van een digitaal platform om kennis en ervaringen online te delen.
8. Resultaten/vervolg stappen	Ondersteuning bij integratie van K.A. onder de Omgevingswet (en visie)		
	Ondersteuning bij integratie van bodemdalings- en verdrogingsproblematiek		
	Inzichtelijk maken wat de vervolgstappen zijn en hoe hier met de risicodialoog op voorgesorteerd kan worden.		

Tabel 2. Behoeftte aan ondersteuning vanuit de regio

4.3 Tot slot

Zoals eerder genoemd is het doel van de dialoog tweeledig. Enerzijds richt de dialoog zich op het vergroten van bewustzijn van de effecten van klimaatextremen. Anderzijds moet hier een grote vervolgstap in gemaakt worden. Het bespreken van de ambities en het opstellen van een gezamenlijk afwegingskader om met de risico's en kansen van klimaatverandering om te gaan vormt het hoofddoel van de dialoog.

De risicodialoog is te typeren op acht verschillende bouwstenen. Voor elk van deze bouwstenen worden regio-afhankelijke keuzes gemaakt om de dialoog zo passend mogelijk vorm te geven. Elke regio zal een zelfde soort proces doorlopen om tot 'de volwassen risicodialoog' te komen. Echter, de inhoud van elke processtap hangt af van regionale factoren.

De vervolgstap hierop is het in de praktijk brengen van de ambities en het afwegingskader. Hiervoor is beleid waarin klimaatadaptatie integraal wordt opgenomen van groot belang om tot (sectorale) uitvoeringsprogramma's te komen. Voor iedere regio moeten hiervoor keuzes gemaakt moeten worden op basis van de urgentie die uit de risicodialoog volgt.

Ondersteuning door middel van faciliteren en motiveren van maatregelen en acties, en waar nodig reguleren, is hierbij van groot belang. Daarnaast is de dialoog op zich een iteratief proces, om blijvend in te kunnen spelen op veranderende inzichten (adaptief management). Een blauwdruk van een goede of foute risicodialoog bestaat niet. Van belang is het regionale doel en haar belangen in het achterhoofd te houden, en hier actief op in te zetten. De acht bouwstenen bieden hiervoor handvatten.

5 Conclusies en aanbevelingen

5.1 De risicoloog

In de praktijk blijkt dat het begrip risicodialoog vaag is en ook de lading van de dialoog niet dekt. Over “kansen” praten gaat makkelijker dan over “risico’s”. Op basis van het onderzoek is de volgende werkdefinitie voor de risicodialoog ruimtelijke adaptatie opgesteld:

“De risicodialoog is een iteratieve dialoog met alle relevante stakeholders, waarin gezamenlijke ambities, afwegingskaders en mogelijke maatregelen voor ruimtelijke adaptatie worden opgesteld, op basis van informatie over de effecten van klimaatverandering.”

Uit de interviews blijkt dat er *geen blauwdruk* bestaat voor het voeren van risicodialogen. Een klassieke handreiking heeft daarom geen toegevoegde waarde. Wel is duidelijk dat in de praktijk de risicodialogen zich ontwikkelen. De uitdagingen blijken te liggen op het gebied van:

- Het betrekken van de juiste belanghebbenden op het juiste moment en op een passende manier (verbreden van de bewustwording);
- Het toegroeien naar ruimtelijke adaptatie als logisch onderdeel van een ‘goede’ (toekomstbestendige) ruimtelijke ontwikkeling die waar nodig een maatschappelijk antwoord geeft op al opgetreden of te voorziene calamiteiten en overlast;
- Het gezamenlijk beslissen wat acceptabele/onacceptabele risico’s zijn en het maken van afwegingen en opstellen van mogelijke maatregelen binnen de kaders van deze acceptabele en onacceptabele risico’s

Het delen van die praktijk biedt handvatten voor uitvoerders van risicodialogen. De doelgroep van een dergelijke ‘handreiking’ zijn alle partijen die betrokken zijn bij risicodialogen waar ruimtelijke adaptatie onderdeel van uitmaakt.

De gesprekspartners geven daarbij aan dat een handreiking meerwaarde heeft als het:

- verheldert wat onder een risicodialoog verstaan wordt (doel en omschrijving van de ‘volwassen’ risicodialoog);
- de (naams)bekendheid van het DPRA bij stakeholders vergroot (om draagvlak te bevorderen);
- de uitvoerenden van risicodialogen helpt met het omgaan met belanghebbenden (ontwikkelen en uitdragen tools);
- kennisdeling en netwerken versterkt.

5.2 Vorm van de handreiking

De vorm van de handreiking kan per gewenste meerwaarde verschillend zijn.

Een handreiking in de vorm van een document, brochure, standaardpresentatie en/of webpagina kan helpen bij ‘verheldering’. Op basis van de bestaande ervaringen kunnen vragen tentatief beantwoord worden. Vragen zoals: Wat is het doel van de risicodialoog, wat houdt de risicodialoog in, hoe kan je deze opstarten, wat zijn aandachtspunten bij het opstarten, hoe formuleer je ambities (bijvoorbeeld in het kader van het MIRT).

DPRA en de NAS kunnen via landelijke programma’s en kanalen als ‘Aan de slag met de omgevingswet’, ‘Proeftuinen Aardgasvrije wijken’, RVO, RWS, Bouwend Nederland, UNETO-VNI, VEWIN, e.a. actief en doelgroepgericht informatie en nieuwsberichten / artikelen laten plaatsen op websites en in vakbladen over ervaringen met risicodialogen.

Het delen, ontwikkelen en aanbieden van instrumenten voor het benaderen/interviewen van belanghebbenden en het ondersteunen van afwegingen door partners in risicodialogen. Het hierbij beschrijven hoe ander schaalniveaus en bovenregionale partijen betrokken kunnen worden.

Het actief kennis delen en versterken van netwerken vraagt een andere vorm. Daarvoor kan gedacht worden aan:

- Het actief linken van netwerken (bijvoorbeeld door het Platform Samen Klimaatbestendig),
- Het organiseren van themabijeenkomsten rond risicodialogen (o.a. over de link met bodemdaling en verdrogingsproblematiek),
- Het delen van voorbeeldprojecten,
- Het bieden van ondersteuning bij het integratie onder de Omgevingswet.

5.3 Aanbevelingen

Overheden zien het voeren van risicodialogen als een grote uitdaging en de aanleiding en uitvoering van risicodialogen is divers. Tegelijkertijd kunnen gevoerde risicodialogen getypeerd worden en kan vanuit de doelstellingen van het DPRA aangegeven worden welke aspecten en uitdagingen de doelmatigheid van risicodialogen bevorderen. De geïnterviewden geven aan dat er behoefte is aan stimulering door het DPRA. Hieronder geven wij aan op welke manier het DPRA dit zou kunnen doen:

1. Zelf uit te dragen dat het voeren van risicodialogen nodig is omdat overheden klimaatadaptatie niet zelf alleen kunnen realiseren. Dat dit een hele uitdaging is en een lange adem vraagt. Maar ook dat het gewoon starten van risicodialogen helpt.
2. De resultaten van dit onderzoek in een brede themasessie te bespreken en daarmee een start te maken van het actief kennisdelen van overheden (gemeenten onderling, regionale partijen onderling en rijkspartijen onderling en in gemengde groepen),
3. Kennisuitwisseling binnen netwerken (City Deal, KANS-netwerk, netwerken die uit de themasessie voortkomen, andere reeds actieve netwerken) actief te ondersteunen,
4. Met landelijke partners gerichte communicatie over (ervaringen met) de risicodialogen te organiseren,
5. De risicodialoog in te brengen in de werkgroep standaardisatie i.o.
6. Ervaringen met risicodialogen aan de orde te stellen bij bezoeken van de DC aan de DPRA-werkregio's,
7. Een brochure(/webpagina) over de risicodialoog te maken,
8. Actief het voeren van risicodialogen te koppelen aan processen ter voorbereiding van omgevingsvisies ('aan de slag met de omgevingswet'),
9. Actief voorbeelden te blijven ophalen en breed te delen (o.a. via een tegel risicodialogen op ruimtelijke adaptatie.nl),
10. Ondersteunende tools te ontwikkelen zoals een tool voor het uitvoeren van stakeholderanalyses en het stellen van ambities en bieden van afwegingsmogelijkheden voor bestuurders als inhoudelijk vervolg op stresstesten.

Bijlage 1 Resultaten van de interviews

Risicodialoog Friesland (20 gemeenten) / contactpersoon: Arie v/d Sluis	
Verhaallijn	<ul style="list-style-type: none"> - Eerste vorm van risicodialoog is intern gevoerd in zogeheten masterclasses, verdeeld over 6 regio's. Verschillende afdelingen en bestuur gemeenten bij elkaar gebracht om resultaten stresstesten te bespreken. Hier komen maatregelen uit voort. Moeizaam proces, door verschillende belangen. Opgavegericht werken nog lastig. - Vervolg Risicodialoog (2^e helft 2018) wordt in eerste instantie gevoerd door gebruik te maken van reeds bestaande overlegstructuren (zoals overleg Streekplannen). Op deze manier wordt het thema geïntegreerd binnen andere (al bestaande en bekende) thema's, waarbij al verschillende actoren aansluiten. - Klimaatdialoog (dus geen Risicodialoog!). Kaarten worden gepresenteerd als kansenkaarten, waarbij de bestaande KNMI doorberekeningen gehanteerd zijn. - Communicatie met burger d.m.v. Klimateffectatlas (beheerder is Waterschap- data-eigenaren zijn, gemeenten, Provincie en derden) - Klimatevent (november): duiding belang samenwerking tussen alle stakeholders en gevoel van urgentie vergroten (vaak onvoldoende) bij bestuurders van Waterschap, Gemeenten, Provincie en andere stakeholders.
Doel	Achterhalen welke mate van (klimaat) effecten voor welke actor acceptabel is (en dus wat niet), waarbij verder gekeken wordt dan alleen naar de technische aspecten zelf (stresstesten).
Aanpak	<ul style="list-style-type: none"> - Volgens DPRA (willen, weten, werken) - Niet als apart thema behandelen, maar integreren in andere thema's en bestaande overlegstructuren op deze thema's (dit kunnen zowel gebiedsgerichte als sectorale overlegstructuren zijn).
Schaal	Regionaal (6 regio's) en lokaal. Drie lijnen: Gemeenten nemen de lead in stedelijk gebied, waterschap in buitengebied en Veiligheidsregio gaat aan de slag met uitkomsten risicoanalyse overstroming
Doelgroep participanten	Intern Extern: actoren vanuit verschillende bestaande overlegstructuren. Dit zijn naast overheidinstellingen zowel burgers als verschillende typen commerciële partijen.
Staat van uitvoering	<ul style="list-style-type: none"> - Intern uitgevoerd - Extern 2^e helft 2018: actoren vanuit bestaande overlegstructuren. (Commerciële partijen, maatschappelijke partijen, burger, etc.)
Beoogde (succesvolle) eindresultaat	<ul style="list-style-type: none"> - Iedereen heeft een eigen verantwoordelijkheid/rol, maar acties in nauwe samenwerking met elkaar waarbij over de technische en sectorale aspecten heen gekeken wordt naar het totale opgaveplaatje. - Bewustwording burgers

	<ul style="list-style-type: none"> - Handelingsperspectief voor burgers en andere partijen (commerciële, maatschappelijke, etc. - Input voor opstellen Klimaatadaptatiestrategie op regionaal en lokaal niveau
<p>Succesfactoren eigen aanpak</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Opgavegericht werken en hierbij het vinden van elkaar. Goede communicatie, samenwerking en goede organisatie! - Horizontale samenwerking (tussen verschillende afdelingen) waarbij het behouden van eigen verantwoordelijkheden wel van groot belang is om iedereen actief te houden. - Duidelijke formulering van de opgave die er ligt is essentieel.
<p>Gewenste ondersteuning</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Omdat het maatwerk is geen behoefte aan standaarden - Afstemming op hoger schaalniveau. Duidelijkheid vanuit het Rijk gewenst. Wat moet er behaald worden, wet- en regelgeving, van wie kan je wat verwachten. Adviesteams kunnen hierbij ondersteuning bieden. - Interactie en/of bijeenkomsten met partijen/mensen die met zelfde thema bezig zijn (landelijk)- delen van informatie. - Ondersteuning bij het integreren van water in combinatie met klimaatadaptatie in de omgevingsvisie.

Risicodialoog Groningen / Contactpersoon: Martijn Schuit	
Verhaallijn	<ul style="list-style-type: none"> - De eerste stap was een actoranalyse voor het uitnodigen van relevante sectoren en actoren voor het eerste kick-off event. Hierbij zijn in principe de NAS sectoren aangehouden. Het event was een brede bijeenkomst waarbij verschillende sectoren uitgenodigd waren. Uiteindelijk is deze bijeenkomst geopend voor iedere geïnteresseerde. Zo waren er ook studenten en interne medewerkers bij. Weerman Gerrit Hiemstra nam de aanwezigen mee in de uitdagingen van klimaatverandering.. - Volgende stap is derisicodialoog. Hoewel liever niet genoemd als risicodialoog! Dit dialoog is sectoraal gevoerd met externe actoren in 5 sessies, waarbij bewust voor de grotere organisaties gekozen is (en niet zozeer burgers zelf). Doel was in eerste instantie bewustwording, dit blijkt veelal nog te missen. Daarnaast wast het doel ervaringen te delen en te bespreken welke gevaren er op de kaarten gezien wordt voor de eigen sectoren. Dit aan de hand van eerste modelstudies en analyses van potentiële kwetsbaarheden. Betrokken organisaties hebben op deze manier reeds in het kader van de rapportage hun ervaringen en kennis gedeeld. - Hoofdbelangen zijn proces en samenwerking! - Hiernaast worden er ook intern werksessies en werkgroepen georganiseerd (niet gedefinieerd als vorm van risicodialoog). K.A. wordt intern ook geborgd doordat het in de omgevingsvisie genoemd wordt, dit versnelt interne stappen die op dit thema genomen worden. - De gevoerde dialogen worden gezien als 'nulmeting', waarmee het toekomstige monitoren van bewustwording etc. vergeleken kan worden. Dus doorlopend proces van constante metingen en acties wordt voorzien als gevolg op de reeds gevoerde dialogen. - Toekomstige acties liggen vooral in het gesprek, samenwerking met en communicatie richting de burger, ondernemers, corporaties, etc.
Doel	<p>Het doel van dedialoog is gericht op een goede procesmatige insteek en samenwerking. Doel was in eerste instantie bewustwording, dit blijkt veelal nog te missen. Daarnaast wast het doel ervaringen te delen en te bespreken welke gevaren er op de kaarten gezien worden voor de eigen sectoren. Maar iteratief proces, dit dialoog is niet het eindresultaat! Uiteindelijke doel is richting een gezamenlijk uitvoeringsprogramma te gaan en dus de stap naar burgers, ondernemers, corporaties, etc. te maken.</p>
Aanpak	<p>Sectorale aanpak wordt gehanteerd (NAS), waarbij participatie de leidraad is. Al in vroeg stadium wordt participatie gestimuleerd (in fase van stresstesten). Daarnaast wordt een integrale insteek gehanteerd, waarbij K.A. onder andere thema's geschoven en gekoppeld wordt.</p>
Schaal	<p>Gemeentelijk (sectoraal), en lokaal d.m.v. wijkaanpak (gebiedsgericht)</p>
Doelgroep participanten	<p>In het kader van de stresstest (weten). Grotere organisaties, gerelateerd aan de NAS sectoren. Bijv. met verzorgingsinstellingen etc. contact gezocht. Kwam er echter maar 1 van opdagen. Dit benadrukt lage bewustzijn op dit thema Richting uitvoeringsprogramma (willen en werken) wordt het communicatieve /participatieve proces ook gericht op individuele inwoners en (kleinere) ondernemers in de gemeente.</p>

<p>Staat van uitvoering</p>	<p>De dialogen in het kader van de stresstest zijn uitgevoerd. Benadrukt wordt echter dat dit niet het resultaat is, maar eerder gezien kan worden als nulmeting om verder op voort te boorduren = continue en iteratief proces, waarbij constant nieuwe acties ondernomen moeten worden en hieraan teruggekoppeld. Vooral benadrukt wordt monitoren van bewustzijn, waarbij deze dialogen als nulmeting en start kunnen dienen. In het kader van vervolgstappen worden verdere communicatieve acties op het moment van schrijven voorbereid.</p>
<p>Beoogde (succesvolle) eindresultaat</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Bepalen van de ambitieniveaus t.a.v. klimaatverandering binnen de verschillende sectoren - Enerzijds ruimtelijk fysieke maatregelen kunnen nemen aan de hand van de verkregen informatie, en daarbij inzicht in wat er nog aan onderzoek nodig is. - Anderzijds wordt nadruk op het proces en gesprek gelegd. Hoe kan de gemeente samenwerking faciliteren/stimuleren? - Dit dialoog dient als basis om vervolgens met bewoners/ondernemers in gesprek te komen om vervolgens tot een uitvoeringsagenda te komen. Hiervoor is communicatie en participatie van groot belang! Dus zenden & halen van info!
<p>Succesfactoren eigen aanpak</p>	<p>Gelijk beginnen! In vroeg stadium iedereen betrekken, ook al zijn stresstesten nog niet volledig klaar. Dit creëert al in vroeg stadium bewustzijn en hierbij draagvlak en (gezamenlijk) eigenaarschap aan de voorkant. In grote lijnen weet je al voor de stresstesten zijn gedaan wat problemen zijn/gebieden/activiteiten, dus je kunt al gelijk beginnen! Zie de stresstest hierbij als hulpmiddel en niet als 'heilig' doel.</p>
<p>Gewenste ondersteuning</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Standaardisatie in een handreiking is niet mogelijk, selecteren van de kwetsbaarheden is regio- specifiek en moet gemeentelijk opgepakt worden. Dit los van bepaalde basis standaardisaties zoals het gebruik van bepaalde modellen of bepaalde indicatoren (bv een maat voor toegepaste buien binnen modellen) - De vraag speelt hoe bovenregionale partijen betrokken kunnen worden. K.A. stopt niet bij grenzen en risico's vanuit andere gebieden kunnen groot effect hebben op de gemeente, dus regionaal probleem. Maar hoe kun je dit organiseren, wie is trekker/leider? - Daarnaast is het moeilijk bovenregionale partijen (Tennet, RWS, Prorail, NS, drinkwaterbedrijven, nutsbedrijven) gemeentelijk aan tafel te krijgen, hoewel deze dus wel van groot belang zijn. Het is momenteel dus moeilijk zicht op hun activiteiten etc. te krijgen. Ondersteuning bij het bovenregionale aspect is gewenst!

Risicodialoog Haarlemmermeer en Rijnland / Contactpersoon: Emil Hartman	
Verhaallijn	<ul style="list-style-type: none"> - Een eerste vorm van risicodialoog is intern binnen de gemeente gehouden. - De vervolgstap is het houden van een risicodialoog met externe partijen. Dit zal plaatsvinden in de vorm van interviews met individuele stakeholders (of partijen). - Wellicht is 1 gesprek niet voldoende en zullen er meer gesprekken moeten plaatsvinden. Dit is afhankelijk van het niveau van bewustzijn etc. Winst is in elk geval al om mensen aan het denken te zetten. Eventueel kunnen hier bijv. ook enquêtes etc. op volgen (i.p.v. een tweede dialoog). - Na de interviews met alle stakeholders zal er een gecombineerde bijeenkomst met bestuurders van de gemeente en Rijnland plaatsvinden, waarin zowel de resultaten van de stresstest als opbrengst van de risicodialoog gepresenteerd worden. Start presentatie, sparren met hen, en oogst van buitenaf delen en vergelijken met voorgaande input. Doel is uiteindelijk om de ambitieniveaus voor wateroverlast, hitte en droogte bestuurlijk te laten vaststellen. - Gemeente is formele trekker, Waterschap participeert actief mee via de relatiemanager en de inzet van andere (beleids)medewerkers.
Doel	<ul style="list-style-type: none"> - Bewustzijn creëren - Inventariseren wat acceptabel is qua risico (per stakeholder) - Eigenaarschap voor het probleem creëren
Aanpak	<p>Sectorale aanpak waarbij stakeholders vanuit verschillende sectoren benaderd worden (op individuele schaal). Burgers worden hier nog niet direct/individueel bij betrokken; wel via dorps- of wijkraden.</p> <p>Burgers worden wel betrokken bij parallelle activiteiten om hen tot actie aan te zetten om klimaatadaptieve maatregelen te treffen.</p>
Schaal	<p>Dialogoog wordt gevoerd op individuele schaal. Totaal aanpak is gemeentelijk.</p>
Doelgroep participanten	<p>Verschillende stakeholders: commerciële partijen (waar onder bedrijfscollectieven, woningbouw) en maatschappelijke partijen (nutsbedrijven, hulpdiensten, gebieds- en dorpsraden, scholen, verzorgingshuizen, GGD, winkelcentra). Individuele bewoners/inwoners vallen niet onder de doelgroep.</p>
Staat van uitvoering	<ul style="list-style-type: none"> - Stresstest is uitgevoerd waarbij interne workshops hebben plaatsgevonden met deskundigen van gemeente en waterschap. - Externe risicodialoog in de vorm van interviews zullen in oktober/november plaatsvinden. Deze stap kan niet eerder gemaakt worden door een tekort aan capaciteit.
Beoogde (succesvolle) eindresultaat	<ul style="list-style-type: none"> - Concrete feedback van stakeholders wat zij van de overheid willen en verwachten op het gebied van klimaatadaptatie. Welke risico's vinden zij acceptabel en wat mag het kosten? - Eigen verantwoordelijkheid zichtbaar krijgen bij burger, en initiatief stimuleren.

<p>Succesfactoren eigen aanpak</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Klimaatatlas & kaarten erg uitgebreid (thema's, knelpuntkaarten, beschrijving per knelpunt, oplossingsrichtingen, etc.) - Nog bezig met interviewguide, maar dit zou wel iets zijn om te delen met andere partijen, zodat het wiel niet steeds opnieuw hoeft uitgevonden te worden.
<p>Gewenste ondersteuning</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Geen dik rapport! Leaflet achtige vorm - Duidelijke toelichting op de risicodialoog: Wat is het, hoe zet je het op, wat is de scope? - Wat moet je hiervoor op orde hebben? - Bijv. uitleg van 2 vormen waarop je de dialoog kan uitvoeren, met voor- en nadelen - Handreiking welke stakeholders te benaderen - Kaders van een interviewguide voor de risicodialoog - Inzicht in proces en mogelijke vervolgstappen - Ondersteunen in het betrekken van verzekeraars (is wellicht iets dat op nationaal niveau plaats moet vinden)

Risicodialoog Amsterdam/ contactpersoon: Paulien Hartog	
Verhaallijn	<ul style="list-style-type: none"> - Rainproof: Laat bedrijven en Amsterdammers zien wat ze zelf kunnen doen. Grote schaal van de stad versus de mensen die we nu bereiken: culturele achtergronden. Eerst de gemakkelijke doelgroepen. Niet na anderhalf jaar stoppen, daarna vier jaar aanjagen en daarna continueren. Sturen op formatie. Signaleren ook wanneer het minder kan. - Tuinbranche: potentieel voor samenwerking in ontwikkeling: oogsten bijvoorbeeld voor hitte. - Woco: Vanwege de leefbaarheid en de toekomstbestendige leefomgeving. - Met aardgasloos: als je alleen op energie vormgeeft, dan doe je je eigen taak niet goed. Nu gezamenlijk oppakken. Anders later lastiger. Raadsadviseur Rutte: laat het bij ons silo's zijn, bij jullie integratie. - Sinds 2011 in diverse MLV pilots gewerkt aan bewustzijn overstromingsrisico's bij overheidspartners en bedrijven. In 2017 heeft dat geresulteerd in een Adaptatiestrategie voor vitale en kwetsbare objecten in Westpoort (Waterbestendig Westpoort). Deze wordt nu opgeschaald naar de Metropoolregio Amsterdam.
Doel	<p>Rainproof:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Overheidsinstellingen: ze tot duurzaam handelen krijgen (het nieuwe normaal) - Groen: via de tuinbranche en -centra bewoners in Amsterdam effectiever bereikt dan als overheid tot actie aanzetten - Ontwikkelaars en vastgoedeigenaren: het normaal maken dat zij de ontwikkelingen en beheer als een van de doelen: leefbare stad. Concreter i: bij hun voor nieuwbouw in de kaders van de afspraken geborgd. OG-ON aspect dus rol voor overheidsinstellingen <p>VenK:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vergroting bewustzijn overstromingsrisico's. Beperken van de gevolgen van een overstroming door slim meekoppelen bij ruimtelijke ontwikkelingen en grote investeringen. Zelf of samen.
Aanpak	<ul style="list-style-type: none"> - Aanpak bottom up, top down en middendoor. Eerst op de werkvloer weten willen kunnen, doen en volhouden, ook bij bestuur en bij de managementlaag. Samen geanalyseerd hoe werkt het systeem in A'dam: zie pp 8-29 werkprocessen, kaders, personen. Wat heb jij als persoon nodig om dit tot nieuwe normaal te maken. Producten, afspraken, etc. - Tuinbranche: (hoveniers anders) Landelijke bedrijven dus met Tuinbranche NL: marktonderzoek, sessies met doorschijnende spiegel waarin ze klanten bevragen wat wel of niet aanslaat. Strategie vijf jaar: klimaatbestendige tuin. Waternet heeft geholpen met opzetten aanpak, trainen etc. Net weer voor vijf jaar vastgelegd. Dialoog niet optimaal vanuit beleidsmedewerkers, maar voormalig medewerker van tuinbranche ingeschakeld. Staat wekelijks in bouwmarkten, tuincentra, etc. Heeft wel veel tijd gekost. Eigenlijk een landelijke aanpak. Dus na aanpak weer terug in het hok. Bouwmarkten waren daarvoor niet klaar. Hoveniers zijn regionaal georganiseerd -> regionale tafels. Folders voor hoveniers ontwikkeld. Het werd hen niet gevraagd. Dus vakmanschap versterkt.

	<ul style="list-style-type: none"> - Woco: 60% -> 40% van huizen is eigendom van woco's. Enerzijds crowdfunding, anderzijds grote spelers. Op projectniveau lukt dat wel, maar op strategisch niveau ingewikkeld. Dus: geen energie in stoppen. Omdat we moeten binnen gemeente en deze verder brengen, om met woco's verder te komen. Willen, dan ook kunnen. Keuzen die je in dialogen moet maken. Afgelopen jaar 2018 acties opgepakt: dialoogtafels directeuren van woco's uit Amsterdam en directeuren uit Rotterdam aan tafel gezet (kon eenmalig). Lijkt in beweging te komen. Stap voor stap. Moet uiteindelijk in contacten met woco's komen. Is vorig jaar afgeschoten. Eerst: het mocht niet (BZK). Onder huidige bouwversnelling: als ze het slim weten te verbinden met sociale doelen, dan mag het wel. Ze verscholen zich daarachter. Strategisch voelden ze zich te breed worden. Zo nudgen dat het een sociale component krijgt. Nu verbinden met energietransitie. Muurtjes intern. Krijgt managerstuurgroep (Rainproof is Klimaatadaptatie Amsterdam geworden). Wordt verbonden aan openbare ruimte (en verkeer), komt programmamanager, ruimte en duurzaamheid zorgt voor aansluiting op woonopgave en energieopgave (voorstel collegeverantwoordelijkheid met coördinerend bewindspersoon, verg. met kabinet). Wordt zwaar op ingezet. Dan helpt dat in de Tweede Kamer een motie is aangenomen dat in alle wijken van gas af ook klimaatbestendig en groen wordt meegenomen. Helpt, maar dat is nog niet voldoende. - VenK: in havengebied Westpoort gekeken: wat is de stress en wie wordt geraakt en wat is de invloed op de rest van de stad en/of de regio. Verschillende partijen (netbeheerders, bedrijven, industriekringen bedrijfsvereniging) aan tafel om dominoeffecten in kaart te brengen en denkrichtingen voor de toekomst op te stellen. Wat mag niet gebeuren en wat is minimum: waar gaan we eerst voor. Dit heeft geresulteerd in een adaptatiestrategie. Onduidelijk is wie regie heeft bij het vervolg. Niemand volet zich daar verantwoordelijk voor. Wie gaat er over keteneffecten? Geen reuring in de stad als bij Rainproof, andere doelgroep. Eerste voorbeelden van bedrijven die aanpassingen hebben gedaan zijn er, maar aanpak vergt lange adem. Nu opschaling in Metropoolregio Amsterdam onder regie provincie: budget en capaciteit is echter beperkt.
Schaal	Amsterdam
Doelgroep participanten	Extern, per dialoog verschillend. Zie verder rapportage rainproof en VenK
Staat van uitvoering	<ul style="list-style-type: none"> - Rainproof gaat door (continu). Team regenwacht (ZZP-ers) die concrete gesprekken voeren. - Tuinbranche afgebouwd, maar regionaal krachtig door (voorbeeld actie Hornbach: cadeaubon voor klimaatbestendige oplossingen) - Woco vraagt ook meer energie en tijd om met sector tot - VenK: alle partijen betrokken bij Westpoort voeren eigen acties uit; opstart met volgende regioschaal: metropoolregio olv provincie, blijven we investeren? Hoe de stap naar doen? - Intensievere samenwerking tussen nationale aanpak V&K en pilotregio's gestart.

<p>Beoogde (succesvolle) eindresultaat</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Er is een mooie rapportage gekomen die de diversiteit aan resultaten laat zien.
<p>Succesfactoren eigen aanpak</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Durf een eerste stap te zetten. Blijf niet te lang in studeerfase hangen. Durf ene strategie of ambitie op tafel te leggen. Idealiter samen maken, maar durf als eerste op tafel te leggen. Zorg voor goede mensen. - Luister echt. Naar drijfveren, belangen, barrières. Is crux van risicodialoog. Weest expliciet in wat je niet doet. Geen schade in gebouwen en bij vitale infrastructures. Maar zeg niet: geen water op straat ... Hoe kom je uit de modus dat je alleen zegt wat je doet, maar niet wat je niet doet en welke (rest)risico's er blijven (staat in niet breed gecommuniceerd GRP...) - bij Waternet is de directie ontvankelijk geweest voor de roep om andere mensen die nodig zijn om dit in beweging te brengen 1,7 mln apart uit de extra middelen vanuit GRP.
<p>Gewenste ondersteuning</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Kennisuitwisseling met andere plekken (Kopenhagen, Rotterdam). Daniel uit Rotterdam. Factsheets pp 26 oplossingsrichtingen vinden nu nog skypesessies met Kopenhagen plaats. Zij leren veel over community building. Nu met vier waterbedrijven internationaal partnerovereenkomsten peer to peer uitwisseling voor beider nut. Kopenhagen, Berlijn, New York, Toronto en Singapore. - Project V&K in C40: uitwisseling ervaringen in diverse steden wereldwijd. - Eerst over de grote projecten kaarten van Kopenhagen: dat gaan we niet doen. Later onderweg: we moeten wel kaarten hebben... niet voor projecten, maar water in de OR van de hele stad .

Risicodialoog Gouda en Laren / Contactpersoon: Koen Weything	
Verhaallijn	<p>Koen begeleidt het dialoog in Zwolle, Laren en Gouda. Vooral ingegaan op Laren en Gouda.</p> <p>Laren: door de overstromingen in 2014 is er door de hele breedte van de gemeente Laren een groot gevoel van urgentie om actie te ondernemen. Het gemeentelijk rioleringsplan wordt gescheiden, en Laren heeft tegelijkertijd afkoppelen verplicht gesteld, om zo doelmatig mogelijk te zijn als gemeente. Hiervoor is eerst intern een dialoog gevoerd, waarna een discussie via de Raad, website en bijeenkomsten is gevoerd. Er werden 9 bijeenkomsten gehouden waarbij zo'n 20/30 inwoners per keer kwamen. Echter, tijdens deze bijeenkomsten werd de bewoner verteld dat ze moesten afkoppelen, wat tot veel verzet leidden. Hierop is een nieuwe aanpak gehanteerd, waarbij afkoppelen verplicht blijft maar de bewoner op een 'vriendelijke' manier aangesproken is. Daarnaast is er financiering mogelijk vanuit rioolheffing voor het afkoppelen. Bewoners worden tijdens bijeenkomsten per deelgebied uitgenodigd, en gebiedsgericht afkoppelen is de aanpak. Hierbij moeten rioolwerkzaamheden gekoppeld worden aan actie van de bewoner (dit is ook verplicht!). Ook gesproken met andere grondeigenaren, zoals scholen, woningbouw etc. Afkoppelen hoeft niet op elke locatie exact hetzelfde. Hiervoor stresstesten gebruiken, om hinder/overlast/schade vast te stellen.</p> <p>Gouda: In Gouda is het dialoog gericht op de bodemdalingsproblematiek in het centrum (voornamelijk door de zware belasting van de ondergrond). Peil van de gracht nadert maaiveld in delen van het centrum. De binnenstad wordt hier nadrukkelijk van de buitenwijken gescheiden, hoewel het in principe een gemeenschappelijke kostenpost moet zijn. Er zijn 12 groepsgesprekken gevoerd (introducerend) om te bespreken wat precies de problemen zijn voor inwoners en wat mogelijke collectieve maatregelen zouden kunnen zijn. Na de zomer worden de gesprekken voortgezet. Hierbij moet nadrukkelijk gekeken gaan worden naar koppelkansen. Hiervoor worden bijvoorbeeld ontwikkelaars uit de stad gevraagd mee te denken/informatie te verschaffen.</p>
Doel	Duidelijk krijgen wie verantwoordelijk is, en de kostenverdeling duidelijk.
Aanpak	Vanuit calamiteit opgezet. Gesprekken gefocust op de burger, en participatie vanuit hen (verplicht gesteld!)
Schaal	Buurniveau
Doelgroep participanten	Burgers
Staat van uitvoering	In uitvoering
Beoogde (succesvolle) eindresultaat	<ul style="list-style-type: none"> - Duidelijke wie verantwoordelijk is - Duidelijk wat de kostenverdeling is en voor wie - Activiteiten die bewoners zelf gaan uitvoeren duidelijk \ - Wat van belang is in de directe omgeving om aan te pakken - Ambassadeurs aanwijzen per wijk/gebied, die communicatierol vervullen richting de andere bewoners. - Duidelijkheid richting bewoners: wat staat u te wachten? Maar ook wat hun angsten zijn.

<p>Succesfactoren eigen aanpak</p>	<p>Je kunt niet afwachten tot burgers zelf gaan participeren. Veel doelmatiger als je dit (tot op bepaalde hoogte) afdwingt door regelgeving. Hierdoor ontstaat veel sneller actie. Je moet het gewoon gaan doen, en niet afwachten. Er moeten prioriteiten gesteld worden, en daarop ingezet worden. Niet alles kan tegelijk aangepakt worden. Maar hou doelmatigheid altijd in het oog en onderneem hiervoor actie om toekomstbestendig te worden! (wat voor iedere gemeente/regio iets anders is!) Vanuit doel denken, niet het middel!</p>
<p>Gewenste ondersteuning</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Maak duidelijk dat men zelf met een oplossing moet komen! Dit is bijvoorbeeld deels mogelijk vanuit het rioolbudget. - Zowel op particulier, publiek als ondergronds terrein actie! - Verduidelijken wat toekomstbestendig is (dit is niet hetzelfde voor iedereen, en niet alles hoeft aangepakt te worden om dit te zijn). - Meest doelmatige plan moet gekozen worden (bv. Adhv scenario's, alternatieven, koppelen, etc.)

Risicodialoog Leiden / contactpersoon: Oscar van der Padt	
Verhaallijn	<ul style="list-style-type: none"> - Bewust van hoe moeten we het echt gaan aanpakken. Tot nu bestond klimaatadaptatie uit losse flodders. Wijken moesten klimaatadaptatief worden. Nu 9 concrete bouwstenen en een strategie die we verder toepassen, uitwerken en laten landen in handboek. Is dus heel concreet geworden. - Waar moeten we rekening mee houden? Als we gaan infiltreren, wat gebeurt er dan? Kan dat wel in Leiden. - Bewoners moeten meedoen voor hevige regenbuien en droogte kunnen ze conformabeler wonen. En voor het milieu (energie). - Combineren riolering en het bovengrondse. - Aanpak met bouwstenen. Er is ook een bouwsteen die aangeeft dat bewoners ook mee moeten doen en hoe dat kan: "samen aan de slag".
Doel	<ul style="list-style-type: none"> - Combineren van energietransitie, woonopgave en ruimtelijke adaptatie - Kennis opdoen van verschillende systemen - Bewoners meekrijgen want de bewoners moeten een besluit nemen over de energietransitie. - Stakeholders moeten mee: Nuon, etc. - Hoe gaan we om met de kosten
Aanpak	<ul style="list-style-type: none"> - Ontwerpend onderzoek in drie sessies met bouwstenen die concreter uitgewerkt worden tussen de sessies. - De bewoners moeten nog betrokken worden. Participatie had aan de voorkant al plaats moeten vinden. In Leiderdorp vindt er een kick off plaats met bewoners. We geven ze een half jaar de tijd om te beslissen of energie wel of niet meegenomen moet worden bij de rioolvervanging. Als > 70% zegt wij willen mee, dan nemen we meer tijd voor de aanpassingen en stellen de 'schop in de grond' 3 jaar juist. Door de 70% deelname is dan ook een goede businesscase voor energie mogelijk. Anders dan wacht iedereen op iedereen. Dan kan ook bijvoorbeeld een subsidie vanuit partijen beloofd worden. - Een positief voordeel voor bewoners die mee willen doen. Eerst isoleren, minder energie nodig en dan de overgang naar aardgasloos. Je kan ze nu nog weinig bieden. Alleen milieu CO2. Op termijn voordeliger. Terwijl het wel veel gedoe voor bewoners met zich meebrengt.
Schaal	Wijkgericht
Doelgroep participanten	<ul style="list-style-type: none"> - Extern, nog zonder bewoners - Liander - Dunea - Warmtelevering Rotterdam - Woningbouwcorporatie
Staat van uitvoering	Risicodialoog met uitzondering van bewoners en terreineigenaren is gereed.
Beoogde (succesvolle) eindresultaat	<ul style="list-style-type: none"> - Begin met projectopdracht met tussenfase nu de komende maanden nota van uitgangspunten en daarmee het ontwerpproces in.
Succesfactoren eigen aanpak	<ul style="list-style-type: none"> - Aanrader voor andere gemeenten: alle verschillende partijen er vanaf begin bij betrekken. Dan kom je ook ver.

	<ul style="list-style-type: none"> - Maak concreet wat klimaatadaptatie inhoudt. Doe ook dat samen! Iedereen is superpositief. Zij geven aan dat er zo veel bereikt is in de drie sessies. - Het maakte uit dat vanuit het bestuur aangegeven was: dit is een pilotgebied en je mag eventueel fouten maken (liever natuurlijk niet....). Daardoor kon iedereen vrij denken in oplossingen. - In de wijkanalyse gingen we per optie de diepte in en boden een mogelijkheid om opties te vergelijken. - Belangrijk om goede onderzoeken doen (zoals 3D-model van Deltares). Doe het op een paar plekken en leer daar dan van voor het geheel. - In Leiden is in het verleden te weinig onderzoek gedaan. Daar loop je in de uitvoering tegen aan. - De vorige wethouder wilde deze aanpak. Bij wisseling van de wacht gaf de nieuwe wethouder zelf aan deze aanpak te willen. Bestuurlijk draagvlak is belangrijk. - Verder was het proces een vorm van Joint factfinding. Iedereen kan nu achter de ontwikkelde bouwstenen staan.
<p>Gewenste ondersteuning</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Verwachtingsmanagement. Qua procestijd scheelt het veel. Kost een jaar. Qua ruimtegebruik: van te voren moet je weten hoeveel kost een maatregelen en aanleg- en beheerkosten tov traditionele oplossingen. - Er moet een potje klimaatadaptatie komen. Heb je dat staan, dan weet je waar je rekening mee moet houden. - Oplossingen bedenken die niet werken of te veel kosten. Kratten is voorbeeld. Wordt dit wel verder doorontwikkeld? Wat zijn goede oplossingen en hoe wordt dit geactualiseerd? Asfaltsoort (soort ZOAB) is met aannemer besproken, maar zijn geen producten voor, maar kan het ook niet toepassen. - Wet en regelgeving zou wat meer kunnen vastleggen dan zou het ook makkelijker worden. Daar lopen we nu nog tegenaan. Zou in een handleiding moeten staan en als het gewijzigd wordt. - Wat is nu klimaatadaptatie: bijvoorbeeld hittestress? Meer normatief.

Risicodialoog Borsele / contactpersoon: Miora Maat	
Verhaallijn	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Risicodialoog/ subsidie impactproject</i> Nov 2017 is de stresstest klimaatadaptatie uitgevoerd. Nu inschrijving voor impactproject ingediend en is subsidie toegekend. Er hebben inmiddels in Nieuwdorp een aantal gesprekken met bewoners plaatsgevonden. Het bestuur heeft hier enthousiast en open aan meegedaan. Het ging hierbij om twee wethouders, waarvan 1 nieuw. Klimaatadaptatie is prominent in het collegeprogramma opgenomen. Dat maakt het intern belangrijk. Wat verder ‘hielp’ is dat 6 weken (in mei) geleden door regenval de ‘s-Gravenpolder is ondergelopen. Urgentie. Voor de risicodialoog wordt de aanpak van “het nieuwe samenspel” toegepast. Dit wordt uit het A+O-fonds gestimuleerd. Hogeschool Zeeland is daar bij betrokken. In de aanpak worden energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie gecombineerd. <i>Groenstructuurplan</i> - In de uitwerking van het ‘groeistruktuurplan’ voor Nieuwdorp is klimaatadaptatie opgenomen. Overige 2 onderwerpen zijn biodiversiteit en groenstructuur. Hiervoor waren 20 mensen vanuit het dorp aanwezig. Voor dit soort bijeenkomsten/ gesprekken is de “Watertafel” aangeschaft. Die is gisteravond (11 juli) ingezet. Was een positieve ervaring/ werd enthousiast ontvangen. Het maakt de deelnemers bewust: wat kunnen wij zelf doen aan wateroverlast? In Nieuwdorp gaat veel op de schop. Hiervoor wordt gewerkt aan een masterplan met daarin aandacht voor scholen, sportvelden, een buurthuis. Jaar geleden is het traject Borsele 2030 ingezet. Hiervoor is een klankbordgroep geformeerd met ondernemers, vertegenwoordiger van de school, etc. Voor alle relevante facetten van het masterplan zijn vertegenwoordigers van de belangen aangehaakt. Er zijn veel één op één gesprekken gevoerd. Een ingenieursbureau (met een adviseur uit Borsele) is ingehuurd. Via een dorpskrant en website worden nieuwsberichten gedeeld. Aandacht aan tafel voor de groenstructuur en biodiversiteit. Voorbeelden van wateroverlast die niet uit stresstest was gekomen. - <i>Borsele2030</i> heeft een langere geschiedenis. In B2030 is de gemeente naar alle dorpskernen toe gegaan en heeft met een startbijeenkomst belanghebbenden uitgenodigd voor deelname aan werkgroepen. Belangrijke vraag is wat iedereen zelf kan doen. De betrokkenen zijn zich dus al goed bewust van de kern waarin zij wonen. - Werkt heel fijn. De verschillende thema’s zijn verdeeld over verschillende kernen (dorpen kunnen zelf aangegeven in een dorpsvisie waar zij zich op willen richten). Thema’s kunnen ook samen worden opgepakt. In alle kernen spelen dorpsraden een belangrijke rol. De gemeente faciliteert, vraaggestuurd en maakt oplossingen waar mogelijk ook haalbaar.
Doel	<ul style="list-style-type: none"> - Een concreet actieplan voor het realiseren van een klimaat adaptieve en klimaat neutrale straat in het masterplan Nieuwdorp. - Aanpak voor burger- en overheidsparticipatie bij combinatie van klimaatadaptatie en klimaatneutraliteit (energietransitie) - Kennisontwikkeling door samen leren en doen, vastgelegd in projectenportfolio delta-expertise wiki.

	<ul style="list-style-type: none"> - Een werkwijze ontwikkelen voor klimaatstraten die voor andere kernen ook te gebruiken valt.
Aanpak	<ul style="list-style-type: none"> - In Nieuwdorp werken inwoners (georganiseerd in klankbordgroep), gemeente, woningcorporatie en andere betrokkenen aan een nieuw masterplan voor een toekomstbestendig Nieuwdorp. Klimaatadaptatie is een actueel thema in Nieuwdorp. De klimaatstresstest (uitgevoerd in november 2017) laat zien dat het nabijgelegen industrieterrein Sloegebied zorgt voor hittestress en de bewoners van sommige straten ondervinden wateroverlast tijdens hevige regenbuien. In het nieuwe masterplan is het verduurzamen van de gebouwenvoorraad één van de prioriteiten. Nieuwdorp wil het eerste klimaat neutrale dorp van de gemeente Borsele worden. Daarom is het initiatief genomen om als pilot te beginnen met het klimaatneutraal maken van de Prinses Margrietstraat. Deze straat doorkruist het hele dorp. - Vanuit deze pilot wordt kennis en motivatie opgedaan om ook de rest van het dorp te verduurzamen. Dit biedt kansen om klimaatadaptatie en mitigatie te combineren. Zo kan Nieuwdorp een voorbeeld worden voor de aanpak in de overige kernen van de gemeente Borsele en andere kernen in Zeeland. - Inwoners, gemeente en andere betrokkenen gaan gezamenlijk aan de slag in een living lab setting. Zij worden daarin ondersteund met kennis en kunde door stedenbouwkundigen, praktijkgericht onderzoek op gebied van klimaatadaptatie en studenten van de HZ Delta Academy. - De 'risicodialogo klimaatadaptatie' is dus een voortzetting van een al eerder ingeslagen weg van dialogen met en in de dorpskernen. Het impactproject wordt in het najaar van 2018 gestart. De uitkomsten van de risicodialogo over klimaateffecten en bijbehorende uitdagingen worden vastgelegd in het masterplan. Parallel hieraan wordt een verdiepende wijkanalyse uitgevoerd naar kwetsbaarheden en het verder in kaart brengen van wijkenmerken. In 2019 worden gezamenlijk maatregelen geïnventariseerd en op basis van wijkenmerken en op basis van beschikbare kennis de effectiviteit bepaald. Aan de hand van het participatieproces 'Het Nieuwe Samenspel' zoeken betrokkenen naar maatregelen die verschillende partijen kunnen nemen. Dit mondt uit in een actieplan Klimaatstraat Nieuwdorp.
Schaal	Dorpskern
Doelgroep participanten	<ul style="list-style-type: none"> - Gemeente Borsele - Klankbordgroep Masterplan Nieuwdorp (inwoners, maatschappelijke organisaties en bedrijven Nieuwdorp) - Provincie Zeeland - Waterschap Scheldestromen - HZ University of Applied Sciences (HZ UAS) - Rothuizen architecten stedenbouwkundigen - Het Nieuwe Samenspel
Staat van uitvoering	Lopend proces van dialogen in kader van B2030 en begin uitvoering risicodialogo
Beoogde (succesvolle) eindresultaat	<ul style="list-style-type: none"> - Een concreet actieplan voor het realiseren van een klimaat adaptieve en klimaat neutrale straat in het masterplan Nieuwdorp.

	<ul style="list-style-type: none"> - Aanpak voor burger- en overheidsparticipatie bij combinatie van klimaatadaptatie en klimaatneutraliteit (energietransitie) - Kennisontwikkeling door samen leren en doen, vastgelegd in projectenportfolio delta-expertise wiki - Een werkwijze ontwikkelen voor klimaatstraten die voor andere kernen ook te gebruiken valt.
<p>Succesfactoren eigen aanpak</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Betrokkenheid bestuur, openheid naar inwoners, spreken zich positief uit. Anders dan bijvoorbeeld in Middelburg. Er is met KAAT vanuit Middelburg een bustour met nieuwe bestuurders georganiseerd voor bewustwording. De bustour had een lange voorbereidingstijd en een beperkte opkomst van bestuurders, maar was een positieve ervaring. - Een gelukje voor de aanpak van de risicodialoog was dat onlangs de straten blank stonden in 's Gravenpolder. Dus een gunstig moment. De woonomgeving denk nu goed mee. Ook oudere collega's. Nu is er ook aandacht voor bijvoorbeeld de aanleg van wadi's.
<p>Gewenste ondersteuning</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Aansporing om niet achter bureau te blijven zitten. Naar mensen gaan. Schets de situatie en geef de urgentie aan. Doe wel een voorzet voor oplossingen, maar geef aan dat deze niet zijn vastgelegd. De betrokkenen kunnen sturen. Bijvoorbeeld een plattegrond bv met doorgroeitegels en kansen voor wadi's. Toen ging het gesprek over het beeld van een moeras en problemen met insecten. - Er bleek dat wateroverlast door gevallen bladeren kan ontstaan of verergerd. Bakken voor bladeren bieden een praktische oplossing waar je samen mee aan de slag kan (idee uit België).

Risicodialoog Pijnacker-Nootdorp / contactpersoon: Jolanda Alsemgeest	
Verhaallijn	<ul style="list-style-type: none"> - Als gemeente hebben we een programma dat aangeeft welke bestaande wijken wanneer nieuwe riolering krijgt. Al jaren pakken we dit integraal aan. Als we de riolering na circa 40 jaar aanpassen dan gaat de hele openbare ruimte op de schop. Communicatie is hierbij heel belangrijk. Dat is tegenwoordig anders georganiseerd. Vraagt veel kwaliteit van betrokkenen. Nu is uitgangspunt dat Klapwijk klimaatadaptief moet worden. Bewoners willen we via communicatie ook triggeren om mee te doen. 50% van de oppervlakte van de wijk is namelijk eigen terrein. Dus ten doel: bewustwording. We hebben een technische afdeling. We zijn aan het zoeken hoe we bewoners aan een groene voortuin krijgen. - In Klapwijk is de bodem gedaald. Veenondergrond. Is niet gelijkmatig gezakt, dus problemen met de riolering. Tuintjes hebben allemaal trappetjes. - Het ophogen van de particuliere tuinen is een verantwoordelijkheid van de bewoners zelf. Als gemeente stelden we daar altijd zand en grond beschikbaar waar tuintjes grenzen aan openbaar gebied. Het gevolg was dat de bewoners meer gingen verharderen. - Vanaf nu willen we zorgen dat bewoners zelf ophogen, maar daarbij kiezen voor minder verharding. Liefst dus verder vergroenen. Misschien geven we vanaf nu alleen grond en een kortingsbon voor Intratuin. Intratuin neemt klimaatadaptatie zichtbaar op in de folder en heeft in Pijnacker een vestiging. Dit sluit aan op Operatie Steenbreek: Kom steen brengen dan krijg je een gratis plant.
Doel	<ul style="list-style-type: none"> - Bewoners houden hun tuin groen of vergroenen deze bij aanpassen van de wijk ivm riolering. Oorspronkelijk geen energie er in. Nu wel: 2021 moet duidelijk zijn welke wijk van aardgas af gaat. In Pijnacker-Nootdorp wordt in 2018 duidelijk of Klapwijk de eerste wijk wordt. Van aardgas af vraagt een investering van bewoners. Verder gaan de trottoirs omhoog. Daaronder liggen de kabels. Die mogen niet te diep komen te liggen. Alle nutsbedrijven willen daarom iets. - Er komt een visie voor Klimaatbestendig Klapwijk. Een bureau is ingeschakeld om deze te schrijven
Aanpak	<ul style="list-style-type: none"> - In oktober 2017 is met een partytent in de wijk de aanpak uitgelegd: Wat waardeer je in de wijk, wat wil je behouden, wat kan beter? Wat gebeurt er en wilt u deelnemen aan een werkgroep? Wat is een visie? Ver weg? Vaak niet in eigen straatje. We startten met een club van 30 mensen (op 1450 woningen). Dat zijn er nu zestig geworden. In november bij elkaar gezeten en teruggelegd wat er is opgehaald. Verwachtingsmanagement. Verder is de vervolgvraag gesteld: hoe willen jullie meedenken, meeschrijven, toetsen. Het bleek dat de aanwezigen meer kennis wilden krijgen. De vraag was of de gemeente hen daarbij kon helpen. - Er zijn toen kennisavonden georganiseerd met deskundigen die meedenken over hoe je klimaatadaptatie kan aanpakken. Een avond over water (door medewerker Hoogheemraadschap van Delfland), en riool (door rioolmedewerker): Hoe werkt het riool wel/niet. Een avond over groen in de wijk (door gepensioneerd medewerker van gemeente Delft en een boomdeskundige van Cobra boomadviseurs, woonachtig in Klapwijk): Hoe kan je rekening houden met klimaatverandering bij de aanleg van groen? Bleek dat tijdens deze avonden dezelfde vragen aan de orde gesteld werden die meestal aan de gemeente worden gesteld (zoals schaduw van bomen op zonnepanelen). De antwoorden landden anders als wijkbewoners de vragen beantwoorden.

	<ul style="list-style-type: none"> - Daarna een ecologische wandeling. Met aan de orde natuurvriendelijke oevers, waarom? Afwateren op groenstroken, etc. - In Pijnacker wordt er ook een nieuwe wijk klimaatbestendig aangelegd: Tuindershof Pijnacker. LIOR (leidraad) moest hiervoor aan de kant. Dat is ook meteen een voorbeeld voor Klapwijk. - Verder een kennisavond over verkeer (door een bewoner die zich bezig houdt met duurzame mobiliteit bij TNO (Richard Smokers)). Parkeren is in balans. Hier en daar een probleem, hoe kan je handig rekening houden met de ontwikkeling. Het beeld dat er te hard gereden wordt, wordt niet bevestigd door gegevens, waar komen de verschillen vandaan? Etc. - Pijnacker-Nootdorp werkt met de kleurensystematiek bij het kiezen van de wijze van benaderen. Cursus van bureau Buhrs over participatie. Het team voor nieuwbouw gebruikt dit voor de marketingstrategie. Is het een idee om dit ook bij het uitrollen van klimaatadaptatie te gebruiken? - Aan het einde van 2018 is de visie klaar, volgend jaar per fase ontwerpen van de buurten. Dat is ook het moment om contreet te vertellen wat de gemeente gaat doen en wat de bewoners kunnen doen tav klimaatadaptatie. Een hovenier die een verhaal laten vertellen over bijvoorbeeld een groen dak op de schuur kan hierbij helpen.
Schaal	Lokaal- 1450 woningen
Doelgroep participanten	<ul style="list-style-type: none"> - HHschap van Delfland - Deskundigen uit de wijk - Gemeente - Dunea - Wijkmanager - Nutsbedrijven - Bewonersvereniging Klapwijk
Staat van uitvoering	Aan het einde van 2018 is de visie klaar, volgend jaar per fase ontwerpen van de buurten. We streven ernaar om de wijk in 2027 gereed te hebben
Beoogde (succesvolle) eindresultaat	<ul style="list-style-type: none"> - Bereiken van een basis om vanaf volgend jaar te gaan ontwerpen. - Eerste fase tweede helft 2020 van start. Schop gaat dan in de grond. - Tijdens uitvoering van eerste fase gaat team door met volgende fase. Kijken of het ook parallel kan lopen. Sommige wijken langer dan 10 jaar bezig, punt van zorg bij bewoners. Overtuigd dat het uitbetaald in snelheid van proces. - Ook ervaring in projecten waar bewoners later betrokken werden. Werd daardoor anderhalf jaar vertraagd. Extra investeringen door innovatie. Pionieren. Kost geld. - Zeggenschap over hoe de wijk eruit. Beheerplannen voor 4 jaar geld. Experimenteren: ergens tekort dan naar de raad. Dan kan meer geld geregeld worden.
Succesfactoren eigen aanpak	<ul style="list-style-type: none"> - Wijkgesprekken met party-tent: dan vragen mensen wat zij als gemeente al op de plank hebben liggen. Ze verwachten dat. We proberen dan de mensen ervan te overtuigen dat we echt niets hebben en vragen of ze mee willen denken - Werken in werkgroepen. Gasloos: mensen kijkt veel naar de gemeente. Ze hebben een afhankelijke opstelling. Dat is het resultaat van de langdurige 'wij weten wat goed voor u is'-houding van de gemeente. Dat zit er wel in. Maar het slaat om

	<p>tijdens het werken in de werkgroepen. Ze zien aan de visie dat er wat mee is gedaan.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Argument voor bewoners om mee te doen is: ik woon hier al vanaf de bouw, ik ben betrokken bij de wijk en wil inbreng leveren, vanuit de eigen professie of het gewoon leuk vinden. - Persoonlijke gesprekken: is sterk. Mensen bij de gemeente krijgen zo een gezicht. Wordt persoonlijker. Per mail uitgenodigd. Binnen week sfeerbeeldenverslag gemaïld van de avond. Ook naar wie niet kon. Betrokken houden. Kreeg een mail terug: Beste Jolanda, ben op vakantie geweest, heb iets leuk gezien, kan dat ook in Klapwijk? Belangrijk om dan snel te reageren. - Experimenteren met communicatie naar rest van de wijk. Brieven worden niet gelezen. Ligt dat aan de envelop, logo? Hoe krijg je de bewoner naar de website? Niet via brief, nu via een kaart. Sprankelend, niet te langdradig. Iedere activiteit levert meer volgers op. - Vroege samenwerking met Hoogheemraadschap en Dunea, en onderzoek met kleine enthousiaste bureaus (Green Village in Delft bezocht), open ingaan. - Rolverandering van wel weten wat goed is naar nu meer gesprek en gezamenlijk onderzoeken. Niet meer instituut die plannen toch wel doorvoert. - De raad wil meer contact met burger. Vraagt andere skills. Dan moeten we dat bemensen met mensen die communicatief zijn ingesteld en snel en leuk kunnen reageren. Bewoners zeggen: Je hebt iets ingestoken: houd dit vol! Continuïteit is nodig. Ook in het team en de manier van werken. Dat moeten we dus organiseren.
<p>Gewenste ondersteuning</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Netwerk: die gemeente is daar mee bezig... Weet niet dat in Lansingerland hetzelfde gebeurt. Weet ook niet waar je dat makkelijk kan vinden. Bij Hoogheemraadschap van Delfland een sessie gehad over bodemdaling met alle gemeenten en de provincie. Gemeente Westland heeft presentatie gegeven over toepassing van piepschuim. Conclusie is dat iedereen daar iets aan heeft en om dat twee keer per jaar te blijven doen. Provincie wil ook wel leidende rol daarin nemen. Je spart toch het makkelijkst met gemeentecollega's. Rijksambtenaren zijn ander type ambtenaren. Provincie is spin in het web, organiseert wel. Gemeenten kunnen dan terugkoppeling geven via een leuke presentatie... - Digitaal platform voor en door gemeenten. NAD afvalwaterketenverhaal: positief verhaal over raamwerk GRP dat elke gemeente makkelijk kan invullen, hoe efficiënt is dat? Zou ook met klimaatadaptatie kunnen. Kan vergelijkbaar door DPRA-regio's. Rijk kan daar wat geld voor geven. Aanpassen op basis van ervaringen.

Risicodialoog Zoet Water Zeeland / contactpersoon: Vincent Klap	
Verhaallijn	<p>DP Zoet Water loopt al langer. Gaat over waterbeschikbaarheid. Alle regio's worden geacht knelpunten in beeld te brengen en maatregelen voor te stellen. Zeeland is ingedeeld in vier delen: hydrologisch verantwoord, deels praktisch.</p> <p>Ervaringen tot nu toe: deelnemers komen graag. Dialoog is landbouw-georiënteerd. Verder industrie en natuurvereniging. 80% is boer /landbouw. Goede respons, enthousiast intensief, knelpunten voorbeelden. Gaat goed. Geeft een gevoel van erkenning. Kwetsbaarheid: deelnemers komen naar bijeenkomsten toe met het oogmerk om hun probleem opgelost te krijgen door de overheid. Terwijl de insteek is: knelpunten identificeren en denkbare oplossingen uitwerken. Niet met de verwachting dat de overheid hiervoor gaat zorgen, wel voor het leveren van kennis. Maar privaat initiatief en private financiering is zeker ook aan de orde.</p> <p>Tijdens het traject is gevraagd naar kennisvragen t.o.v. de eigen bedrijfssituatie met het doel om daar onderzoek aan te koppelen. Oogst was beperkt.</p> <p>Verwachting managen. Driefasen-onderscheid helpt daarbij, transparantie, oplossingsrichtingen en daarna uitvoering. Geef je aan het begin aan. Nee, we gaan niet oplossingen realiseren, maar hebben een gezamenlijke verantwoordelijkheid om er naar te kijken. Waar het de schaal van de bedrijven overstijgt, kan je hulp verwachten. Waar geen aanvoer, dan onderzoek naar beschikbaarheid van maatregelen voor het beschikbaar stellen. Maar het plaatsen van stuwen en verrijken van bodem met organische stof is aan de boer.</p> <p>Presentaties zijn te zien op website. Proces niet van te voren: dit kan je precies verwachten. Stuurt de link door. Boeren vinden dat logisch. Resultaten laatste sessie.</p>
Doel	Afspraken maken over duurzaam beheer van bestaande zoetwatervoorraden.
Aanpak	<p>Groep bij elkaar, gesprek, bezoek aan de regio vraag naar knelpunten, dan kom je daar op terug, parallel onderzoekspoor met onderzoek naar aanpakken. Resultaten druppelen binnen. Geven we terug: kan je zo aanpakken. Lastig: gaan ondernemers investeren. Gevoel van urgentie beperkt. Op Noord-Beveland is nul externe aanvoer. Ja, komt er toch niet, laten we zorgen dat we geen last hebben van overlast. Extra snel afvoeren van water. De ondernemers op het eiland hebben dus een zeer pragmatische instelling Andere gebieden met grondwaterbellen: hoe kunnen we de voorraden opkrikken. Dan afspraak tussen overheden en regio, gebruikers. Wij zien voor ons ook als provincie een inspanning in waterbeheer, dat jou in normale omstandigheden kan voorzien, maar bij droogte kunnen we water niet maken. Maar richting 2021 een soort regeling bij het uitvoeren van maatregelen, drainage, dan kan je daar een overheidsbijdrage (ca 30%) vanuit fonds financieren. Regio landelijk voorleggen. Rest van land vanuit hoofdwatersysteem, hier is dat moeilijker, maar voor voortbestaan van landbouw moet de levering van water bestendig worden, dus rijksoverheid</p>

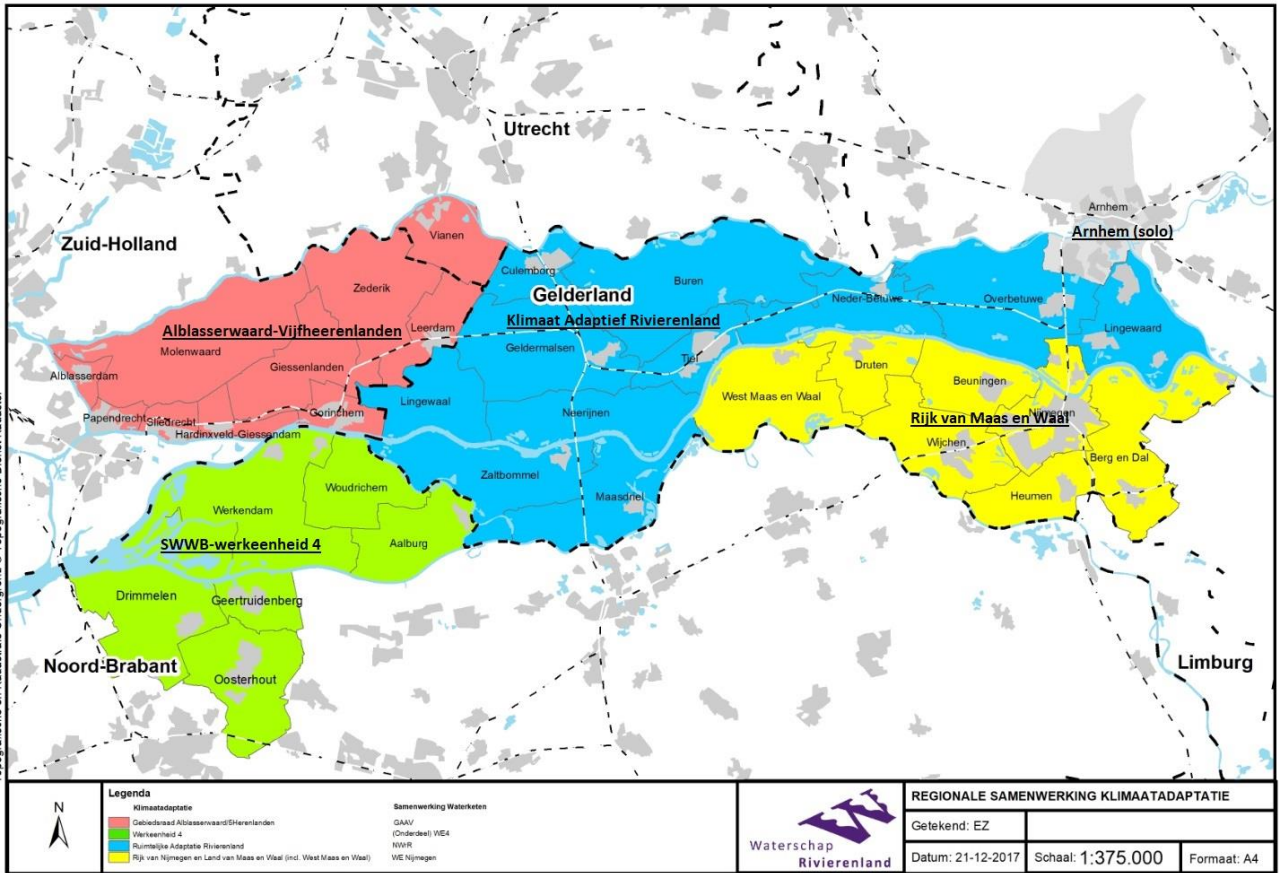
	<p>een deel van betalen. Dat lijkt een logisch eindtraject. Er is een interessant onderzoek binnen agrarische sector gaande. Normaliter zijn er in de winter lage grondwaterpeilen, zodat het niet te zompig is of nat. Deze aanpak wordt als heilig beschouwd, maar draagt er toe bij dat de voorraden in de bodem kleiner dan wenselijk zijn. In een gebied worden dan afspraken gemaakt over een hoger peil, met risico: er komt neerslag aan paar dagen, dan zorgen we voor een laag peil en kijken we of we de opvang kunnen accommoderen. Risico natschade, maar ook tegenhanger van droogte. Overheid helpt dan mee met mogelijkheden voor meer water in droge tijd. Aanvraag bij RVO. Deze zomer.</p>
Schaal	Zeeland met vier deelregio's
Doelgroep participanten	Extern: Boeren, industrie, terreinbeheerders
Staat van uitvoering	Lopend
Beoogde (succesvolle) eindresultaat	Dusdanige onttrekking water in droge perioden dat de voorraad op peil blijft.
Succesfactoren eigen aanpak	<ul style="list-style-type: none"> - prettig is dat we heel nadrukkelijk uitnodigen, kom en we zijn beschikbaar om bij jou te komen kijken. Daarmee geef je aan dat je niet in een kantoor weggestopt zit maar ook ter plaatse wil komen kijken. Dat helpt om goodwill te kweken - Geen beloften doen die je niet kan waarmaken - Menselijke maat hanteren - Goed in kaart brengen van waterpeil in die en die ondergrond en dus beschrijving die recht doet aan hoe op schaal van de provincie is te karteren. Reageer daarop. Blijkt heel erg beperkt. Mensen lezen die stukken niet. - Klein hoekje van eigen website voor waterbeschikbaarheid. Hoor wel van mensen: dat staat daar. Wordt breder gevonden. - Kieskastjes om tijdens bijeenkomsten meerkeuzevragen te kunnen behandelen werken goed om discussie op te wekken.
Gewenste ondersteuning	<ul style="list-style-type: none"> - We zijn geholpen door de community die rond waterbeschikbaarheid samen optrekt. Over hele land zijn criteria voor verdeling. In Zeeland toch meer zoektocht om het hoofd zo lang mogelijk boven water te houden. Andere insteek, prettig hoe lenW dat landelijk heeft georganiseerd. Landelijk keurslijf voor verdeling had niet gewerkt.

Risicodialog Utrecht Zuid- West / Contactpersoon: Goos Boelhouwer	
Verhaallijn	Het is de bedoeling dat gemeenten zelf de risicodialog gaan oppakken. Naar alle waarschijnlijkheid gaat dit gebeuren vanaf 2019. Het Waterschap (HDSR), de veiligheidsregio Utrecht (VRU) en provincie Utrecht zien hun rol hier om te stimuleren, samenwerking op te zetten en/of te faciliteren en ondersteuning te bieden in de uitvoering.
Doel	Het doel van de risicodialog is het opzetten van een ambitieniveau, waarin verduidelijkt wordt wat een acceptabel niveau van risico/hinder/stress is en wat de bijdrage van de overheden is.
Aanpak	Het thema wateroverlast wordt veelal sectoraal opgepakt. Daarnaast wordt ook vooral ingezet op een integrale aanpak, waarbij de thema's (ook overstromingen en bodemdaling, waterkwaliteit wordt hierin meegenomen als thema) gekoppeld worden aan andere sectoren (bijv. sociaal, groen, mobiliteit). Waterschap (HDSR) hoopt derisicodialog te kunnen houden door gemeenten te activeren. Hierin is de rol van het waterschap, de VRU en de provincie om te stimuleren, samenwerking op te zetten, regionale samenhang te waarborgen en te ondersteunen in de uitvoering. Ook hebben zij de verantwoording voor de uitvoering van de risicodialog op regionale schaal en is afstemming met boven-regionale niveau ook de verantwoordelijkheid van deze partijen. Onderdeel hiervan is ook de interne dialoog van eigen assets en werk (wat meer een uitwerking en/of gevolg is van de resultaten van de risicodialog op regionaal niveau)
Schaal	Op dit moment voornamelijk gemeentelijk, maar ook regionale dialoog wordt gevoerd. Op regionale schaal is een Klimaatworkshop georganiseerd, waarbij verschillende stakeholders (gemeenten, veiligheidsregio, provincie, waterschap) aanwezig waren om de regionale urgentie te adresseren.
Doelgroep participanten	De wens is om verschillende stakeholders te benaderen: GGD, NMU, Bewoners, wijkcentra, DOENJA, IVN, Scholen, BSO's, kwetsbare object-eigenaren, bedrijven.
Staat van uitvoering	Nog uit te voeren per gemeente, kennis delen en opzet samen bepalen in samenwerkingsverband. Men is op zoek naar bestaande structuren zoals U10 etc.
Beoogde (succesvolle) eindresultaat	Onze mening is dat pas sprake is van een volledige risico dialoog als de ketenpartners en andere stakeholders zijn betrokken, met als resultaat een ambitie-niveau voor de regio (tot hoever willen we de stress voorkomen en in hoeverre is stress acceptabel). Ook bewustwording van de burger en het bieden van een handelingsperspectief passen binnen dit eindresultaat.
Succesfactoren eigen aanpak	HDSR heeft nog geen risicodialogen gevoerd, maar ze kunnen als regionale overheid contacten leggen met andere gemeenten, begeleiden in de dialoog en de te voeren discussie en voorzien in gebiedskennis (op regionaal niveau). Andere partijen kunnen leren van deze kennis van het watersysteem en ervaring in de aanpak van deze opgave. Dus voornamelijk focus op kennisdeling
Gewenste ondersteuning	HDSR heeft behoefte aan actie. Op basis van ervaring met stresstesten hebben de 'achterlopers' een 'stimulans' nodig om deze acties daadwerkelijk voort te zetten. De handreiking zou dus meer sturend moeten zijn. Antwoord op de vragen: <ul style="list-style-type: none"> Hoe organiseer je een risicodialog

	• Wie zijn stakeholders om te betrekken• Wat is de discussie die gevoerd moet worden precies• Welke input heb je hiervoor nodig• Welke werkvormen zijn er• Welke ervaring binnen Nederland is er?

Risicodialoog Rivierenland / Contactpersoon: Erik de Pooter	
Verhaallijn	<ul style="list-style-type: none"> - In eerste instantie is de risicodialoog direct voortgekomen uit ervaringen met betrekking tot wateroverlast (=probleemgestuurd risicodialoog). Deze dialogen werden al gevoerd voordat het kaartenmateriaal (de stresstesten) ontwikkeld waren. Deze ervaring was wat betreft wateroverlast een directe eyeopener, kaartenmateriaal heeft dit effect niet. - Lastiger voor andere thema's, gevoel van urgentie is minder. Met name droogte en hitte zijn thema's waarvoor het lastig is draagvlak te vinden. - In het oostelijk gebied (Rijk van Maas en Waal) wordt de risicodialoog in de vorm van interviews gehouden met individuele stakeholders. - In het westelijk gebied (Alblasserwaard-Vijfheerenlanden) wordt de risicodialoog gehouden a.d.h.v. bestaande (overleg)structuren van geclusterde stakeholders. Voorkeur van geïnterviewde gaat uit naar deze vorm vanwege de onderlinge kruisbestuiving. Maar voornamelijk maatwerk is van groot belang! - De rol van het waterschap hierin is de verbinding te zoeken. Gemeenten kennen vaak onderling niet de juiste personen op de thema's (m.u.v. waterketen). Waterschap heeft dit overzicht en kan deze verbinding maken. Het waterschap probeert te stimuleren en faciliteren om dus de juiste mensen aan tafel te krijgen.
Doel	Doel is het in kaart brengen wat acceptabele risico's zijn. Wie accepteert wat, wat is aanvaardbaar en wat niet. Dit is erg gebiedsspecifiek!
Aanpak	<ul style="list-style-type: none"> - Sectorale aanpak - In het oostelijk gebied (Rijk van Maas en Waal) wordt de risicodialoog in de vorm van interviews gehouden met individuele stakeholders. - In het westelijk gebied (Alblasserwaard-Vijfheerenlanden) wordt de risicodialoog gehouden a.d.h.v. bestaande structuren van geclusterde stakeholders. Voorkeur van geïnterviewde gaat uit naar deze vorm. Maar voornamelijk maatwerk van groot belang!
Schaal	Gemeentelijke aanpak
Doelgroep participanten	<p>Individuele stakeholders (Rijk van Maas en Waal) en groepen stakeholders vanuit bestaande structuren (Alblasserwaard-Vijfheerenlanden). Deze laatste vorm heeft de voorkeur.</p> <p>Belang woningbouwcorporaties benadrukt.</p>
Staat van uitvoering	In uitvoering
Beoogde (succesvolle) eindresultaat	<p>Het beoogde resultaat is de burger laten inzien dat het een probleem van iedereen is, en dat dus ook zij actie moeten ondernemen.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bewustzijn - Eigenaarschap - Handelingsperspectief: Concrete mogelijkheden en/of maatregelen bieden - Communicatie van groot belang eerdere 3 punten voor elkaar te krijgen!
Succesfactoren eigen aanpak	<ul style="list-style-type: none"> - Inzetten op accountmanagerschap, hiermee integraliteit waarborgen!

	<ul style="list-style-type: none"> - Gebiedsgericht werken. Van groot belang, om ook op deze manier integraal te werk te gaan, en verbindingen te kunnen leggen en maken. Hiervoor zijn gebiedscoördinatoren aangesteld binnen Rivierenland (gemeenteoverstijgend). - Vooral niet terugvallen op kerntaken, maar brede/integrale blik ontwikkelen als waterschap - Waterschap kan bindend zijn, maar niet teveel opdringen (averechts effect).
<p>Gewenste ondersteuning</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Kennisdeling (landelijke ervaringen) en technische kennis (bv. Met betrekking tot communicatieve mogelijkheden van Tygron) - Gezamenlijke aanpak/bijeenkomsten, en stakeholders betrekken bij ervaringen elders in het land. - Naamsbekendheid van DPRA bij 'niet-overheden' vergroten, en dus ook bewustzijn bij hen. - Inzetten op bestuurlijke bewustwording - Nadenken of rapportage via "opbosstructureren" nu wel zo handig is. Je introduceert een extra (interpretatie)trap, het betekent veel werk in de regio, en is alleen dienstbaar aan het DPRA zelf. Bovendien veel onnodige discussie over hoe die opbossing er uit moet zien (provincie, zoetwaterregio, KRW-stroomgebied, ...). Idee: gebruik BAW samenwerkingsregio's. - Bodemdaling in veenweidegebieden (Alblasserwaard-Vijfheerenlanden) meenemen/verdrogingsproblematiek! Hier is nog weinig zicht op, ook op hoe men dit goed in kaart kan brengen etc. maar wel degelijke groot probleem!

Risicodialoog Someren/ contactpersoon: Marcel Brands	
Verhaallijn	<ul style="list-style-type: none"> - De Dommel is net als alle andere waterschappen een actiegerichte organisatie. Voor het waterschap is het voeren van een risicodialoog een avontuur. De Dommel onderzoek op dit moment met meerdere adviesbureaus en kennisinstituten hoe ze vorm moet geven aan de grote veranderingen zoals de omgevingswet en grote klimaatopgaven. Tegelijk gaat De Dommel aan de slag met het experimenteren in de vorm van integrale gebiedsprocessen, zoals in Someren. - De Dommel is gericht op het uitvoeren van de kerntaken. De streek mag het waterschap aanspreken op het uitvoeren van voldoende activiteiten tot aan de grens van het NBW. Als de streek meer wil, dan moeten de betrokkenen samen bepalen hoe ver. Het is dan op voorhand niet gezegd dat het waterschap dat kan/gaat betalen. Geen mandaat dus om Someren te beschermen... Voor eventuele bovennormatieve activiteiten moet Marcel terug naar het AB. Het AB heeft hiervoor inmiddels 1,9 miljoen per jaar tot en met 2021 beschikbaar gesteld. - Someren wordt betiteld als pilot. Gericht op het met z'n allen het eens zijn. Het is meer dan een dialoog alleen. Het is voor de Dommel ook een proces waarlangs de eigen positie als waterschap herbepaald kan worden. Iedereen was het hartgrondig eens over het starten van een gezamenlijk proces. Dat is ook nodig want het hebben van common ground is een belangrijke voorwaarde voor samenwerking. Die was er. Met de gemeenteraadverkiezingen traden twee nieuwe wethouders aan. Bedrijfsmannen, gericht op het 'fixen' van de opgave: "dat gaan we gewoon doen". Samen doen, in één keer. Dat is dus ook een risico. De problematiek van Someren ga je niet in vier jaar oplossen. - Nu inmiddels het opnieuw betrekken van de bestuurders gehad. Nu nog bezig om hen met goede mind set in de context van de dialoog te krijgen. Maar dan komen de waterschapsverkiezingen er weer aan. Dus: 'hoe houdt je bestuurders actief en goed? Bouw je aan een sterke organisatie ipv maatschappelijke beweging...? - De Ow kan daar bij helpen. Met name de bedoeling van de wet. Leren in de organisatie is hierbij heel belangrijk. Mensen zitten midden in proces. Dan blijkt het moeilijk om tijdens een complex 'ook nog' te leren. Je zit er midden in. Inmiddels loop iemand met Marcel mee om te zorgen dat De Dommel als organisatie van dit proces, deze 'pilot' te leren.
Doel	<p>Schade die ten gevolge van wateroverlast is ontstaan, ook in eerdere jaren, 2016 druppel, met supercel die met hagel daken en kassen tot miljoenschade is geleden. Angst: als dit ons nog een keer overkomt, dan gaan we failliet. Oproep, TK erbij gehaald, Zorgen voor adaptieve maatregelen om de schade te beperken. Tot hoever? Door wie? Welk tijdsbestek? Wat mag het (wie) kosten? Hoe zitten partijen erin qua verwachtingen.</p>
Aanpak	<p>Begin dialoog: weten van elkaar hoe je erin zit. Kost tijd en aandacht en die moet je geven. Als we dit doen als kunstje, dan merken de deelnemers dat meteen. Dialoog kan je niet delegeren. Relatiebeheer, omgevingsmanagement... krijgt een heel andere betekenis dan ooit gedacht. Niet vanuit de kop, maar vanuit het hart. Eyeopeners. Na 6 uur ga ik naar huis. Dat kunnen zij niet. Zij zitten er altijd in. Het is moeilijk, maar de enige weg naar de toekomst. We denken als waterschap we zijn faciliterend goed bezig, met de watertoets, de legger, de keur. Dat doen we goed. Maar dat is het Oude</p>

	<p>Testament. Ons Nieuwe Testament is: samen doen, de maatschappij in stelling brengen en faciliteren om het goed te doen. Dat zijn we niet gewend. De inhoud moet je dan zuiver voeren. Twee lijnen: 1) quick wins/ontwerpaanpak en 2) een ontwikkelaanpak. Begint met intentie en scherp geformuleerd. Maar vertrouwen is nodig om samen naar een oplossing toe te werken. Joint factfinding helpt. Na de verkiezingen leek het allemaal ontwerpaanpak te worden. Maar nu van Intentieovereenkomst naar samenwerkingsovereenkomst met een klimaatagenda met ruimte voor meer. Misschien overleg met verzekeraars en banken. We moeten wat doen, maar tot hoever? Het is een pilot en het heeft daarom geen precedentwerking.</p>
Schaal	Streek
Doelgroep participanten	Boeren, bedrijven, gemeente, waterschap.
Staat van uitvoering	Lopend
Beoogde (succesvolle) eindresultaat	<ul style="list-style-type: none"> - Een haalbaar gedragen programma.
Succesfactoren eigen aanpak	<ul style="list-style-type: none"> - Wat helpt is eigen innerlijke geloof en overtuiging dat je het echt samen wil doen en dat je er ook alleen samen uitkomt. - Luisteren is daarbij een voorwaarde. Luisteren is jezelf even uitzetten. Daar zijn we vaak niet zo goed in. Luister ook naar wat er gebeurt in de wereld, in het vakgebied en in de andere sectoren, landbouw, steden. Wat betekent dat voor je eigen opgave? - Blijf ook kijken naar of je zelf past in je organisatie. Wil je organisatie hetzelfde. Dan ben je samenhangend bezig.

Risicodialoog Vallei & Eem / Contactpersoon: Martijn Steenstra	
<i>Ook vanuit algemene expertise met risicodialoog</i>	
Verhaallijn	<ul style="list-style-type: none"> - Platform Vallei & Eem: alle gemeenten in regio aangesloten (1 jaar geleden bestuurlijke afspraken gemaakt. - Stresstesten zijn hier uitgevoerd en samengebracht in een klimaateffectatlas. - Nu zijn gemeenten zelf bezig met vervolgstappen. Sommige gemeenten willen eerst verdere stresstesten uitvoeren. Andere gemeenten bezig met risicodialoog. Sommige gemeenten voelen urgentie niet. - Voorbeeld: gemeente Ede heeft 2 klimaatateliers gehouden, welke intern plaats hebben gevonden door verschillende disciplines heen. Workshops hadden als doel interne bewustwording te vergroten. Door verkiezingen nu de vraag of K.A. verder in programma opgenomen gaat worden, en wat hier dus mee te doen. - Rol waterschap hierin is stimuleren, kennisuitwisseling en aansluiten bij gesprekken op gemeentelijk niveau.
Doel	Doel van het risicodialoog, zoals gevoerd bij gemeente Ede, was de interne bewustwording vergroten.
Aanpak	Interne aanpak, cross-sectoraal (verschillende disciplines) uitnodigingen voor de workshops. Eerste workshop met simpel kaartmateriaal, tweede workshop aan de hand van precieze stresstesten (kaartenmateriaal).
Schaal	Gemeentelijke schaal
<i>Algemene ervaringen m.b.t. risicodialoog</i>	
Beoogde (succesvolle) eindresultaat	<ul style="list-style-type: none"> - Betrekken van stakeholders en bewustwording bij hen. Info delen d.m.v. de stresstestkaarten, en hiermee het grotere publiek bewuster maken. - Uitkomsten op het gebied van beleid. Wie pakt het op, wat willen we er mee, hoe ver willen/moeten we gaan met maatregelen? - Deze slag om keuzes te maken en risico's verder uit te werken wordt vaak niet genomen. Wie gaat dit oppakken. Uiteindelijk wil je dat het land in een strategie/uitvoeringsprogramma/etc.
Mogelijke belemmeringen	<ul style="list-style-type: none"> - De interne organisatie: De vraag speelt vaak wie de taak voor k.a. oppakt binnen een organisatie. Wie is de eindverantwoordelijke, en wie gaat aanjagen en k.a. door de organisatie heen integreren. - Het ene type dialoog is makkelijk lokaal te voeren, het andere dialoog is alleen regionaal te voeren. Nu is er het gevaar (door onduidelijkheid en weinig inkadering) dat bepaalde thema's op de verkeerde schaal opgepakt worden of blijft liggen. Zo kan ruimtelijke ordening goed op lokale schaal (gemeentelijk) opgepakt worden, maar recreatie, of infrastructuur heeft meer nadrukkelijk een regionale component. Hiervoor is de provincie bijvoorbeeld nodig om de dialoog uit te voeren en strategieën te bepalen. Duidelijke afspraken over taakverdeling tussen verschillende organisaties en de aanpak van thema's op het goede schaalniveau is essentieel.
Succesfactoren	<ul style="list-style-type: none"> - 1 trekker en/of verantwoordelijke binnen organisatie! - Lokaal politiek draagvlak en ambitie!
Gewenste ondersteuning	<ul style="list-style-type: none"> - Het afbakenen van thema's waarin het risicodialoog gevoerd kan worden. D.m.v. een thematische aanpak kunnen per thema afspraken gemaakt worden, welke

vervolgens doorvertaald worden naar plannen m.b.t. deze thema's. Per thema kan vervolgens een logische schaal voor de dialoog worden gevonden.

- Helder maken wat de risicodialoog precies biedt. Wat kun je er mee? Wat is het doel dat je wilt bereiken, en met wie ga je het gesprek aan?
- Niet teveel focus op de vorm, dit kan op vele manieren. Afhankelijk van de wensen van de organisatie en het gebied.
- Het zou prettig werken om een categorisatie te hebben van de typen risicodialogen die je kunt voeren. Dit zou vervolgens ook de keuze voor het type stakeholders dat je nodig hebt voor je dialoog vergemakkelijken.
- De risicodialoog is nog een zeer beleidsmatige discussie waar vooral professionele partijen bij moeten worden betrokken. Participatie van burgers is vooral zinvol in de fase die hierop volgt bij de doorvertaling van het beleid wat uit de risicodialoog.

Risicodialoog RWS / contactpersoon: Angela Vlaar	
Verhaallijn	<ul style="list-style-type: none"> - Er is al langer aandacht binnen RWS voor klimaatbestendige en waterrobuuste netwerken en werken aan een duurzame leefomgeving. - Bij sommige projecten vindt er een dialoog met de omgeving plaats. Maar voordat we echt een risicodialoog met externe partijen kunnen starten, willen we eerst interne koers bepalen met beleid: in eerste instantie: DGMO en DGLM. Welke risico's accepteren zij, hoe gaan we daar mee om. - Er ligt een Deltaplan. De externe risicodialoog komt er aan. Daarom heeft RWS een stresstest en interne dialoog opgestart.
Doel	<p>Wat is de koers en ambitie van RWS? Gaat over wegen en vaarwegen. Er zijn prestatieafspraken met DGMO en DGLM. Tot hoever willen we daarin met klimaatadaptatie gaan, wat zijn de risico's en wat doe je dan? Sommige risico's liggen in de omgeving. Dat is lastig omdat RWS een landelijke speler is met één gezicht naar buiten en gebonden is aan landelijke uitgangspunten die door de beleidsdirecties geformuleerd moeten worden (RWS maakt niet haar eigen beleid).. Dan is het nodig eerst intern lenW een koers te bepalen. Anders hebben externe dialogen geen zin. Als er dialogen in de regio's gehouden worden is RWS wel graag daarbij en doet graag mee.</p>
Aanpak	<ul style="list-style-type: none"> - Deltares ondersteunt met het uitvoeren van de stresstest. In het plan zit een duidelijk beleidsspoor: in een aantal bijeenkomsten (dit jaar twee/drie) het beleid meenemen en het gesprek aangeven over de risico's, welke beleidskader zij willen maken en welke risico's zij willen reduceren. Verder aandacht voor het koppelen van klimaatadaptatie aan andere opgaven (vervanging- en renovatie opgave wegen) op weg naar afwegingskader en stip op de horizon: tot zover willen we gaan. - Op 11 juli was eerste bijeenkomst. De bijeenkomst was een initiatief van het DG-overstijgende projectenbureau. Klimaatadaptatie is bij het management onder de aandacht gebracht en heeft geleid tot een notitie en het vooruitzicht van de aanstelling van een projectleider bij DGMO. De vraag is hoe klimaatadaptatie kan aansluiten op de andere processen. Welk proces doorlopen we en waar willen we in 2019 zijn. - De bestuursraad heeft de principe-uitspraak om toe te werken naar een beleidskader voor klimaatadaptatie en vanaf nu als in bestaande trajecten al werken aan klimaatadaptatie. Vorig jaar is klimaatadaptatie in het Ambitiweb en de Omgevingswijzer opgenomen. - Mogelijk interessant is de LIFE IP NAS aanvraag, rondom infrastructuur een samenwerking opzetten van infrastructuurbeheerders. Provincie ZH heeft een stresstest voor wegen en vaarwegen laten doen en voert nu een risicodialoog. Moeten we nationaal de uitwisseling van aanpakken en uitvoering niet beter organiseren ?

Schaal	Nationaal
Doelgroep participanten	<ul style="list-style-type: none"> - Intern - DGMo, DGML, ProRail. - Provincie Zuid Holland is geïnteresseerd. Noord-Brabant ook.
Staat van uitvoering	Opstartfase
Beoogde (succesvolle) eindresultaat	<ul style="list-style-type: none"> - Van ambities naar afwegingskader - Koers en Ambitie (begin 2020) - Uitvoeringsplan voor periode na 2020 (meekoppelen of nieuwe opgaven, waarschijnlijk meekoppelen) - Moet dus in SLA en MIRT-projecten geborgd worden, SLA vanaf 2022 voor vier jaar.
Succesfactoren eigen aanpak	<ul style="list-style-type: none"> - Via de IPO werkgroep verbinding leggen. Voorbeeld was bijeenkomst CROW-infradagen (GWW-congres, tweedaagse 27-28 juni in Papendal). - Bijeenkomst met wegenbouwers, klimaatadaptatie, gebeurt daar iets mee? Blijkt heel nieuw. Wegenspecialist Rotterdam bleek weinig van klimaatadaptatieplannen in Rotterdam te weten. Vanuit RWS zijn in deze wereld ook meer GPO-ers en DPO-ers betrokken.
Gewenste ondersteuning	<ul style="list-style-type: none"> - Linken leggen, in de juiste gremia spreken (vb CROW-congres). IPO is belangrijk. Werkgroep die met klimaatadaptatie iets doet, kan met provincies samen (N-Brabant, Limburg, Z-Holland en N-Holland) samen platform voor actieve kennisdelen. Daar als RWS mee samenwerken. Gesprek over wie doet wat en wat moet er onderzocht worden? Hoe gaan we bv om met inrichting en onderhoud van bermen? En hoe zorgen we ervoor dat we goed op elkaar aansluiten. Het opzetten van een Kenniscommunity Klimaatadaptatie Infrastructuur zou een goede zaak zijn. - Hoe ga je om met onzekerheden in assetmanagement? Er zijn meer veranderingen en ontwikkelingen, het zijn nu vooral mooie woorden, maar nuttig om uit te wisselen met elkaar hoe pak je dat praktisch aan. - A58 voorbeeldproject intern voor klimaatadaptatie. Maar inbreng vanuit regio's nodig. Duidelijke ambities moeten ontwikkeld worden. Hoe werkt dat? - Alle politieke aandacht en geld op termijn helpt enorm. Anders blijft alles op slot. Nu nog niet belegd